НАЦИОНАЛЬНАЯ
БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 112 (17441)

2007 чылдың СЕНТЯБРЬ 11, вторник

Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00. Садар өртээ 4 рубль.

ПАРЛАМЕНТ СЕЗОНУ ЭГЕЛЭЭН

ажылдың чаа угланыышкыны

Сентябрь 3-те Хоойлужудулга палатазының депутаттары Чөвүлел хуралынга чыылгаш, чаа чыыштың ийиги сессиязының баштайгы хуралының ай-хүнүн, ооң хүн чурумунга кирер айтырыгларын тодараткан.

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутаттары чаа парламент сезонунуң ажылын кандыг үзел-бодалдарлыг эгелеп, кандыг сорулгаларны салып турарының дугайында Хоойлужудулга палатазының Даргазы Василий ОЮНДАН сонуургап айтырдывыс.

— Василий Майлолович, чайгы дыштанылгаларны депутаттар канчаар эрттиргенил?

— Парламентиниң пленарлыг ажылы түр соксаттынза-даа, чайгы үеде депутаттар боттарының округтарынга чон-биле ужуражып, оларның бодалдарын, күзээшкиннерин дыңнап, кичээнгейге алгаш күскү планнарны тургузуп турган. Чайгы үени депутаттар ажылын соңгукчуларының үзел-бодалдары-биле шүүштүрүлге үези кылдыр ажыглап турар. Мен амы-хуумда бодумнуң соңгуттуруп үнген округумну эргип, чон-биле, удуртукчулар-биле ужураштым. Мээң округумда Чеди-Хөл, Таңды — ийи кожуун кирип турар.

Чайгы үе дургузунда бистиң палатавыс ийи ээлчег чок хуралдарны база эрттиргеш, соңгаарлаттынмас бюджет айтырыгларын шиитпирлээн.

Ниитизи-биле эрткен чайын республиканың амыдыралы хайныышкынныг эрткен дээрзин чон база эскерген боор. Наадым байырлалы үгле Кызылга эвес, кожууннарга база онзагайлыы-биле эрткен. Маңаа Чазактың талазындан шудургу ажыл чоруттунганын демдеглээр херек. Байырлал үезинде кол кичээнгейни көдээ ишчилерже угландырган. Кожууннар төлээлери бүгү байырлыг хемчеглерге идепкейлиг киришкени солун болган. Көдээ ишчилерниң арны чырып, идегел көстүп келгенин байырлалга эскердим. Чазын бюджет хүлээп турар үеде парламент болгаш Чазак көдээни сайзырадыр дугайында сорулганы чугулалап көргени чөптүг болган дээрзи көскү. Бо угланыышкын езугаар шупту — Чазак, парламентиден эгелээш, кожуун, суму удуртукчуларынга, малчын бүрүзүнге чедир — ам-даа хөй күжениишкинниг ажылдаар ужурлуг бис.

Эрткен чайның база бир онзагай болуушкуну – Тывавыска Президент В.В.Путинниң келгени болур. Чамдык улус ол Тывага албан езузу-биле эвес, дыштанып келген деп турар. Мен бодаарымга, ооң Тывага келгени улуг ажылагыйжы ужур-уткалыг болган. Чүге дээрге Тыванның комплекстиг социал-экономиктиг сайзыралының дугайында Россия Федерациязының Чазааның Доктаалын хүлээп алырының магадылалы тургустунган. Ол программа езугаар 30 млрд. рубльге инвестицияларны ап болур. Ол дээрге биске дыка улуг деткимче ышкажыл.

— Василий Майлолович, депутаттар хоойлужудулга ажылын эгелей берген болгай...

— Ийе, сентябрь үште палатаның Чөвүлел хуралы эрти. Баштайгы сессия хуралын сентябрь 19-та чыыр дугайында шиитпирни аңаа хүлээп алдывыс. Понедельниктен эгелеп сессия хуралының хүн чурумунга кирер айтырыгларны сайгарар талазы-биле парламент комитеттери хуралдап эгелей берген. Ниитизи-биле 30 хире айтырыгларны сессия хуралынга сайгарарын планнаан.

— Хүн чурумунда үш чылдың бюджеди кирип турар бе?

— Чок. Амдыызында ол айтырыг сессияга сайгарар хире чедир «бышпаан». Келир хуралга сайгарар айтырыглар база республика амыдыралынга чугула ужур-уткалыг. Үгле аграр адырынга хамаарыштыр безин 9 айтырыгларны депутаттар сайгарар. База бир чугула айтырыг — 2007 чылдың баштайгы чартыының бюджединиң күүселдезиниң сайгарылгазы болур.

Үш чылдың бюджеди күскү парламент ажылынга чугула черни ээлээри чугаажок. Республика бюджедин үш чылда чаңгыс катап хүлээп алырынга улуг харыысалга негеттинер.

— Үш чылдың бюджединиң дугайында айтырыг сөөлгү үеде «аастан дүшпес» апарган. Ооң чогум кол утказы үдел, бир чылда бюджет планнаашкынындан ылгалы үл?

— Үш чылдың бюджедин хүлээп алыр дугайында эгелээшкинниң кол онзагайлыы — ооң түңнелинче угланганы болур. Мурнунда кандыг-бир эгелээшкинни эчизинге чедиреринге үе, акшаландырыышкын чедишпес болган дугайында чугаалар хөй турганын билир бис. Үш чылдың бюджедин планнап тура, өзек адырларны, объектилерни тодараткаш, оларның беримчелиин санап үндүрер.

Үш чылдың бюджединиң төнчү сорулгазы – чоннуң амыдыралын экижидери, республиканың социал-экономиктиг байдалын сайзырал чадазынче үндүрери болур.

— Василий Майлолович, политиктиг байдалдың чаа парламент ажылынга салдары кандыгыл?

— Чаа парламент тургузуунуң таптыг-ла чартыы политиктиг партияларны төлээлеп турар болганда, политиктиг байдал парламент ажылынга улуг салдарлыг дээрзи чугаажок. Ынчалза-даа бүгү политиктиг күштерни, хөй-ниитичи агымнарны мөөңнеп, төлептиг амыдырал дээш чаңгыс аай угланыышкынныг ажылдаар ужурлуг бис дээрзин депутаттар билип турар. Мен амы-хуумда демивис каттыштырып шыдаар бис дээрзинге бүзүрелдиг мен.

Бо угланыышкынче апрель айда баштайгы базымны кылган болгай бис. Ам бо туруштан чая баспас болза ажырбас.

— Чаа Чазактың ажылын канчаар үнелеп турар Силер?

— Четпестер черле турар. Чазактың чаа тургузуу ажылдап эгелээнден бээр хөй үе эртпээн болгай. Ынчалза-даа чаа аныяк Чазак чаа көрүш-биле көдүрлүүшкүннүг ажылдап турары көскү-дүр. Сорук турда, бүзүрел быжыг. Өске талазында парламентиниң күүсекчи эрге-чагырганың ажылын контрольдаар функциязын кымдаа ап кагбаан болгай. Бо талазы-биле чоннуң сонуургалдарын ажылга удуртулга болдурар бис.

— Ниитилелди, политиктиг күштерни эвилелдээр дээнинге удурланып турарлар база бар дээрзи билдинип келген. Коммунистиг партияның Тывада салбырында өскерилгелер дугайында чүнү чугаалап болур Силер?

— Тывада коммунистер партиязының чаа удуртулгазы эргижирээн аргаларны ажыглап турар. Оларның үндүрген солунун номчудум. 2000-2006 чылдарның Чазааның солуннарын ол олчаан кылдыр өттүнүп турарлар-дыр. Эрги режимниң пиаржылары ында барып хлеб ажылдап чип турар-дыр, деп бодап тур мен.

Дамба-Хуурактың, Чучевтиң, Зоя Саттың, Балчий-оолдуң база мээң дугайымда эргиде бижип турган үүлдерин катап-ла бижип эгелээн. Чаңгыс-даа бадыткалдыг факт-барымдаа чок. Мен мурнуку ийи-үш чылдарда бо-ла айыттынган үүлдерге хамаарыштыр 37 суд сайгарылгаларын ойнап алган болгай мен.

Маңаа мындыг орук солун-сеткүүл ажылынга муңгаш дээрзин сагындырып каайн. Хоп-меге тарадыр, каржыланыр чорук экиге чедирбес дээрзин эрткен оруувустан көрдүвүс ышкажыл.

Коммунистерниң хөй кезии чон мурнунга хүндүткелдиг кижилер болгай. Чугаа оларның дугайында эвес, а партияның Тывада салбырының чаа аныяк удуртулгазынга хамаарышкан дээрзин айтып каайн. Олар кел чыдар соңгулдаларга хуу ойнап алыр дээш «удурланыкчы» политиканы чорудуп турарын билип турар бис. Ынчалза-даа меге-хоп аргазы-биле тиилелге чедип алдынмас, чоннуң бүзүрелин ат-алдарлыг кижилер-биле демнежип, беримчелиг программаны саналдааны-биле чаалап ап болур. Коммунистерниң чаа удуртулгазындан тургустунган каш кижиде бо үүлдер чогу билдингир, ынчангаш аргажоктан арга дилеп турарлары ол-дур.

— Солуннуң барык чартык кезиин Силерниң «Чаңгыс демниг Россияже» катап киргениңерге «тураскааткан» чорду...

— Соңгукчулар көгүдүп алыр арга тыппайн мөгүдеп турарлары ол-дур. Бо дугайында шуугаашкыннар хөй болур деп билип турган мен. Ынчалза-даа улус ындыгмындыг деп баарындан сезингеш удурланып, ажыл-агыйга шаптыктап туруп бээр чүве болза, эки чүве үнмес дээрзин база угаап турар мен. Төнчү чок удур туруушкундан чон-даа болза шылай берген, социал-экономиктиг байдал-даа экиживес.

Дем кадып тургаш бурунгаар сайзыраарының аргазы тыптып келген болганда, ол арганы ажыглаар херек. Политик кижиниң харыысалгазы хөйге ажыктыг орукту шилип билиринге үндезилеттинген турар ужурлуг. Эвээш санныг чонувустуң эвин быжыктырып, төлептиг амыдыралды, таарымчалыг байдалды тургузарынга мээң депутат эш-өөрүмнүң, республиканың бүгү удуртукчу политиктериниң харыысалгазы четчир дээрзинге бүзүрелим улуг.

Ч. ДОНГАК
чугаалашкан.

Кызылга өөредилге эртер

Россияның терроргa удур Национал комитединиң Даргазы – Россияның Федералдыг Айыл чок чорук албанының (ФАА) директору Н.П.Патрушевтиң бадылаан планын езугаар Кызылга бо чылдың сентябрь 10-дан 12-ге чедир терроризмге удур өөредилге эртер.

Өөредилге үезинде Тыва Республиканың Чазааның, Кызыл хоорай чагыргазының болгаш терроризмге удур операцияны чорудуп турар үеде кезектерниң оперативтиг эргелеп-башкарылгазының органнарының, долаага алганнарны хостаарының үезинде, террористер бооп киришкеннерни тудуп ап турар үеде болгаш террорисчи акцияның уржуктарын чайладып турда каттышкан күштерниң кады хөделиишкиннериниң болгаш удуртулгазының демнежилгезиниң айтырыгларын ажылдап кылырын база тактиктиг өске-даа айтырыгларны шиитпирлээрин планнап турар.

Өөредилгеге Тыва Республикада туруп турар ФАА-ның, ИХЯ-ның, ОБЯ-ның, НКФА-ның, ККФА-ның девискээр органнары болгаш өске-даа хамаарылгалыг яамылар болгаш ведомстволар киржир.

Кызыл хоорайның чурттакчыларын болгаш аалчыларын дүвүревезин болгаш хоорайның «Мурнуу» микрорайонунга бооп болур кудумчулар дуглаашкынын база девискээрниң чамдык кезектеринге кижилерни болгаш транспортту эрттирбейн баарынга билиишкинниг болурун сагындырып тур.

Россияның ФАА-ның Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң хөй-ниити-биле харылзаалар бөлүү.

ТР-ниң Чазааның Даргазы Калмыкияның Шаджин ламазы-биле ужурашкан

ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Тывада Моол таварты келген Калмыкияның Шаджин ламазы Тэло Тулку Ринпоче-биле ужурашкан. Чазак Даргазы Шаджин ламаның «Хандагайты» кызыгаар пунктузунга бээр эртеринге таварышкан бергедээшкини дээш бурууну миннип, ук пункт үгле Моолдуң хамаатыларын бисче эрттиреринге көрдүнгенин тайылбырлап, бээр эрттирилгени чедип алыры-биле Россияның ФАА-ның баштыңынга чедир харылзажыр ужурлуг болганын тайылбырлаан.

Калмыкияның улуг шажын дужаалдыг дээди ламазы АКШтың Нью-Джерси штатка калмык уктуг өг-бүлеге 1972 чылда төрүттүнген, 1992 чылда Калмыкияның дээди дужаалдыг ламазынга соңгуткан. Ол ТР-ниң Чазааның Даргазынга Калмыкияның чазаа сарыг шажын үүдүлгелиглериниң «Узун назын назылаарының Пуджазын» эрттирерин деткип турарын, ол талазы-биле ында белеткелдериниң дугайын Шаджин лама таныштырып чугаалаан.

Кызылдың байырлалындан репортаж

САЙЗЫРА-ЛА, ЧЕЧЕКТЕЛ-ЛЕ, ЫНАК ХООРАЙЫМ

Сентябрь 8. Дээрниң хиндиинде хир-даа чок магалыг аяс хүн болган. Хоорай хүнүн үгле кызылчылар эвес, агаар-бойдус безин өөрүшкү-маңнайлыг уткаан. Кызыл хоорайны, ооң улуг болуушкуннар, байырлалдар демдеглээр Арат шөлүн кажангызындан-даа артык байырлал аян-шинчи киир каастап-шимээн.

Эртенгиниң 10 шак четпээнде-ле каас-коя кеттинген, арыннарында өөрүшкүнүң хүлүмзүрүү долган, каткы-хөглүг, чугаа-сооттуг чон шөлге чыглып эгелээн...

Шөлде тургускан сценаның баарында хүндүлүг олуттарны Кызылдың Хүндүлүг хамаатылары чолаачы Анатолий Иванович Галайко, партия,совет, профэвилел ажылының хоочуну Тамара Чашооловна Норбу, башкылар Наталья Ефимовна Мистрюкова, Арыя Араптановна Алдын-оол, Регина Рафаиловна Бегзи, эртемден Монгуш Хүргүл-оолович Маңнай-оол, партия, комсомал, төлээлекчи эрге-чагырга органнарының хоочуннары Григорий Чоодуевич Ширшин, Дандар-оол Көк-Хунаевич Оржак, Ензана Дмитриевна Пала, полиграфияның хоочуну Анатолий Борисович Рачковский, чогаалчы Екатерина Түктүг-ооловна Танова, Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунуң директору Дозур-оол Лайзапович Тинмей, чурттал-га фондузунуң ажылчыны Нина Васильевна Сарыглар, эмчи Людмила Байкараевна Ховалыг, спортчу Иван Иванович Хураган, чурттал-га-коммунал ажыл-агыйының хоочуну Мула Нургалиевич Рамазанов ээлепкен.

Кызылымны, хоорайымны,
Кымга-даа бол, мактаксаар мен
Хүннүң-даңның өзүп хөгжээн
Хүннээректиг Кызылымга
Хүндүткелим, ынакшылым

Күштүг болгаш ындыг-ла мендеп, чидиг, тода үн шөлге чаңгыланып үндү. Ооң-биле кады сорук киирикчи хөгжүм диңмирей берген...

Шаандагы барабанчыларның каас-коя идик-хевин кеткен №15 школаның бөлүк барабанчылары шөлге чурум-чыскаалдыг үнүп келгеш, барабаннарын хөгжүм аялгазы-биле үүлдештир кагарга, чыылганнарның тура-соруун, хей-аъдын көдүрген. Барабанчылар шөлге янзы-бүрү мергежилгелерни күүседип турда, Кызыл хоорайның тургустунган төөгүзүн, ону кандыг аттар-биле адап турганын, Кызыл дээрге Азия диптиң чиге төвүнде кеззэде аныяк-чалыы, кеззэде көрүштүг чараш, келир үези кайгамчыктыг улуг хоорай дээрзин чарлакчы-тайылбырлакчы хөйге дыңнаткан.

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолду, ТР-ниң Улуг Хуралының ийи палатазының даргалары Х.Д.Монгушту, В.М.Оюнну, Моолдуң Убса-Нур аймааның Улангом хоорайның мэри дээрги Моломдагваны сценаның хүндүлүг олуттарынче чалаан.

Найысылал Кызылдың 93 чылынга тураскааткан парад-чыскаал эгелээн. Тыванның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының коллективи чыскаалды баштап алгаш келген. Кызылдың болгаш Тыванның эрткен төөгүзүнге дүүштүр колоннаны дерээн, артистер көргүзүглерни күүседкен.

Чээрби бир чүс чылдың эгези амгы Кызыл. Мэр Дмитрий Донгак баштаан хоорай чагыргазының аян-шинчи киир каастаан колонназы шөлче кирип келген. Бо чылдың майда РФ-тиң Президентизиниң чанында Геральдика төвүлелиниң бадылааны хоорайның кызыл тугу оларның кырында салгын аайы-биле киискээн, сүлде демдээнде сарлык сүр-күчүлүг кылдыр көстүп чораан.

Аныяк өг-бүле колонназы чыскаалды уламчылаан. Куда хептиг чараш кыстар, аянныг кеттинген экер эрлер эжеш кылдыр четтинчипкен өөрүшкүлүг, омак-хөглүг чоргаар базып органнар. Аныяк өг-бүлелерниң ээлерин чыылганнар диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле уткаан. Оларның аразында Чаяна, Эртине Монгуштар, Оксана, Сергей Хомушкулар, Аяна, Юрий Монгуштар, Людмила, Виктор Силкиннер, Ольга, Начын Сарыглар болгаш өскелер-даа бар. Сцена мурнунга олар чедип келгеш, танцы-самны күүсеткеннер.

Бо чылдың эрткен айларында найысылалга 291 аныяк өг-бүле бадылашкан.

Оларның соонда өг-бүле туткандан бээр 25 чыл болган мөңгүн кудазын демдеглеп турар Лариса, Анатолий Тугежековтар, Галина, Эдер-оол Оржактар эрткен...

Муниципалдыг №1 божуур бажыңның найыралдыг, дүн-хүн чок чонунга бараан болуп чоруур ажыл-ишчи коллективиниң бодамчалыг каастап-шимээн колонназы чыылганнарның кичээнгейин хаара туткан. Ооң мурнуку одуруунда сааттыг иелер, чаш ургуларын шарааш тудап алган ада-иелер чоруп орган. Бо дээрге херээжен чоннуң божууру, чаш ажы-төлдүң көвүдээнииниң тодаргай херечизи кылдыр көргүскен.

Бо чылдың сес айларында хоорайга 1316 чаштар төрүттүнген, оларның иштинде 12 ийистер бар.

Кызылда чурттаан-ажылдаан, ыры-шоорлуг, каткы-хөглүг, омак-сергек эрткен. Ол келир үениң төлептиг салгакчылары өзүп орарын бадыткаан. Хоорай чагыргазының комитеттериниң, эмнелгелерниң, күрүне филармониязының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, «Чаңгыс демниг Россия» партиязының хоорай организациязының, Орус культура төвүнүң, хамнар ниитилелиниң колонналары эрткеш, боттарының ажыл-ижин чыылганнарга таныштырган. Шөл-биле эрткен колонналарны көрүп, тайылбырлакчының чугаазын дыңнап ора, найысылалды тудуп, чаагайжыдып, янзы-бүрү продукцияларны бүдүрүп, өөредилгени, кадык камгалалын, культураны хөгжүдүп, тыва национал уран чүүлдү, спортту сайзырадып, делегейге, чуртка республиканың аттарын көдүрүп турар кайгамчыктыг ажыл-ишчи, эгээртинмес талантылыг, бурунгаар көрүштүг, тура-соруктуг улустар Кызылда чурттап-ажылдап чоруурунга кижи чоргаарланыр.

Чээрби чүс чылда бүдүрген эрги машиналарының колонназын чыылганнар сонуургаан. Дайын чылдарының ЗИС-5 шериг машиназы, 40-50 чылдарда бүдүрген ГАЗ-51, «Волга» ГАЗ-51, ГАЗ-24 болгаш өске-даа машиналар эрткен.

Кызылдың 93 чылынга тураскааткан ханы уткалыг парад-чыскаал найысылалдың дүрген сайзырап турарын долу херечилээн, ооң келир үеде бурунгаар хөгжүлдези шапкын болурун бадыткаан.

«Ынак Кызылым, төрүттүнген хүнүң-биле» деп Хоорай хүнүнүң байырлалы ажыттынган.

Моолдуң Убса-Нур аймааның Улангом хоорайның мэри дээрги Моломдагва байыр чедирип чүве чугаалааш, Кызыл хоорай-биле дугуржулга езугаар кады ажылдап, экономиктиг харылзааларны быжыглап, ханыладып турарын дыңнаткан. Кызылчыларга хоорайының хөгжүлдези дээш чедиишкиннинг ажылдаарын, кадыкшылды, өөрүшкүнү ол күзээн.

Кызылдың мэри Дмитрий Донгак сөс алгаш, Москваның, Красноярскиниң, Абаканның, Новосибирскиниң, Иркутскиниң болгаш өске-даа хоорайларның мэрлери кызылчыларга Хоорай хүнү-биле байыр чедиргенин, оларга чедиишкиннерни күзээнин дыңнаткан. Кызылдың бүдүрүлгелери, өөредилге, культура, эмнелге болгаш өске-даа албан черлери байырлалды канчаар уткаанын ол таныштырган. Бодунуң хоорайынга сагыш-сеткилинден бердинген, ынак, бүгү талазы-биле талантылыг, чогаадыкчы бодалдарлыг, ажыл-ишчи, чаңгыс эп-сеткилдиг, доктааган. Чылыг, электри энергиязы-биле хандырылганы эки-жидери-биле хамаатыларның коммунал ачы-дуза чедиргени дээш төлевирлерни чогуур хуусаазында төлээрин, бажыңнарны эки чылыглаарын, чылыгны, электри энергиязын камналгалыг чарыгдаарын чугулага көрген. Оон аңгыда оруктарны чогумчалыг ажыглаарынче, хоорайның арыгшеверин экижидеринче, найысылалдың архитектурлуг овур-хевирин чаартырынче кичээнгейин салырын сүмелээн.

Кызылчыларга сагыш-сеткили сергек, омак болурун, кижи бүрүзү тодуг-догаа чурттаарын, быжыг кадыкшылды Чазак Даргазы күзээн.

Ооң соонда чыскаал уламчылаан. Школаларның, лицейлериниң, ортумак өөредилге черлериниң, аныяк спортчуларның, ургуларның уран үүл школазының чараштыр каастап-шимээн колонналары эрткен. Оларның киржикчилери холдарында туктарны, чеди өңнүг челээш ышкаш шарларны, чечектерни туткан, ыры-шоорлуг, каткы-хөглүг, омак-сергек эрткен. Ол келир үениң төлептиг салгакчылары өзүп орарын бадыткаан. Хоорай чагыргазының комитеттериниң, эмнелгелерниң, күрүне филармониязының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, «Чаңгыс демниг Россия» партиязының хоорай организациязының, Орус культура төвүнүң, хамнар ниитилелиниң колонналары эрткеш, боттарының ажыл-ижин чыылганнарга таныштырган. Шөл-биле эрткен колонналарны көрүп, тайылбырлакчының чугаазын дыңнап ора, найысылалды тудуп, чаагайжыдып, янзы-бүрү продукцияларны бүдүрүп, өөредилгени, кадык камгалалын, культураны хөгжүдүп, тыва национал уран чүүлдү, спортту сайзырадып, делегейге, чуртка республиканың аттарын көдүрүп турар кайгамчыктыг ажыл-ишчи, эгээртинмес талантылыг, бурунгаар көрүштүг, тура-соруктуг улустар Кызылда чурттап-ажылдап чоруурунга кижи чоргаарланыр.

Чээрби чүс чылда бүдүрген эрги машиналарының колонназын чыылганнар сонуургаан. Дайын чылдарының ЗИС-5 шериг машиназы, 40-50 чылдарда бүдүрген ГАЗ-51, «Волга» ГАЗ-51, ГАЗ-24 болгаш өске-даа машиналар эрткен.

Кызылдың 93 чылынга тураскааткан ханы уткалыг парад-чыскаал найысылалдың дүрген сайзырап турарын долу херечилээн, ооң келир үеде бурунгаар хөгжүлдези шапкын болурун бадыткаан.

«Ынак Кызылым, төрүттүнген хүнүң-биле» деп Хоорай хүнүнүң байырлалы ажыттынган.

Моолдуң Убса-Нур аймааның Улангом хоорайның мэри дээрги Моломдагва байыр чедирип чүве чугаалааш, Кызыл хоорай-биле дугуржулга езугаар кады ажылдап, экономиктиг харылзааларны быжыглап, ханыладып турарын дыңнаткан. Кызылчыларга хоорайының хөгжүлдези дээш чедиишкиннинг ажылдаарын, кадыкшылды, өөрүшкүнү ол күзээн.

Кызылдың мэри Дмитрий Донгак сөс алгаш, Москваның, Красноярскиниң, Абаканның, Новосибирскиниң, Иркутскиниң болгаш өске-даа хоорайларның мэрлери кызылчыларга Хоорай хүнү-биле байыр чедиргенин, оларга чедиишкиннерни күзээнин дыңнаткан. Кызылдың бүдүрүлгелери, өөредилге, культура, эмнелге болгаш өске-даа албан черлери байырлалды канчаар уткаанын ол таныштырган. Бодунуң хоорайынга сагыш-сеткилинден бердинген, ынак, бүгү талазы-биле талантылыг, чогаадыкчы бодалдарлыг, ажыл-ишчи, чаңгыс эп-сеткилдиг,

найыралдыг кижилер найысылалда чурттап-ажылдап турары-биле Кызыл онзаланып турарын Дмитрий Калчанович чугаазынга демдеглээн.

Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының даргазы Юрий Ананьин Кызылдың Хүндүлүг хамаатызы деп аттың документизин чүрттелга-коммунал ажылагыйының хоочуну М.Н.Рамазановка тывыскан.

«Мергежил талазы-биле эң тергииннер» конкурзунуң тиилекчилеринге шаңналдарын Арат шөлүнге тывыскан. «Эң тергиин участок шагдаазы» Николай Голодин, «Эң тергиин кудумчу аштакчызы» Александр Ооржак, Светлана Куулар, «Чурттелга фондузун эң тергиин байдалга тургускан мастер» Любовь Черненко, «Эң тергиин слесарь-сантехник» Евгений Столяров, «Эң тергиин каңнакчы» Равиль Ооржак, «Эң тергиин пассажирлер аргыштырар чолаачы» Владимир Ячменев, Мерген Шойзат, Алексей Соян, «Эң тергиин тренер» Артыш Доржу, «Эң тергиин культура ажылдакчызы» Зоя Тагба, Маргарита Семиз-оол. «Эң тергиин социал ажылдакчы» Кара-кыс Доктуут, «Эң тергиин кадык камгалал ажылдакчызы» Марина Куулар болган. Оларга дипломнарны, акша шаңналдарын тывыскан. «Эң тергиин администрация бажыңы» ТР-ниң ИХЯ-ның бажыңы, «Эң тергиин ниитиниң чемненилге бүдүрүлгези» «Огонек» кафези, «Эң тергиин бажың комитеди» Комсомольская кудумчузунда №8 бажың, «Эң тергиин үлегерлиг бажың коданы» Владимир Стрельников, Галактион Джалагония бажыңнары болган, конкурстуң бо тиилекчилери шаңналдарны база алганнар.

«МИЧ-ниң көрүжү-биле» деп журналистерниң профессионал мергежилиниң талазы-биле хоорай конкурузунуң түңнелдерин үндүргеш, конкурстуң номинация аайы-биле тиилекчилерин шаңнаан. «Бистиң нурттап турар хоорайывыс» номинацияга Галина Мурыгина («Тувинская правда»), «Ынак хоорайым»— Ирина Сорокина («Тувинская правда»), «Өг-бүленің чаагай хүрээлели»— Елизавета Куцевалова («Центр Азии»), «Эргечагыргада кымнарыл»— Марина Кенин-Лопсан («Тувинская правда»), «Кызылдың корум-чуруму, айыыл чок чоруу»— Алтынай Чимит («Плюс Информ»), «Кызылчылар—Тыванның найысылалының чурттакчылары»— Николай Быков (КТРК), «Кызыл — байырлал объективинде»— Василий Балчыйоол («Шын»), «Кызыл — аныяк корреспондентилерниң көрүжү-биле»—Евгения Саблина («Новый век») конкурстуң лауреаттары болган, оларга дипломнарны, акша шаңналдарын тывыскан.

Кызылдың Хүндүлүг хамаатыларын хоорайның мэри Дмитрий Донгак хүлээп алгаш, Хоорай хүнүбиле байырны чедирген. Дайынның, күш-ажылдың хоочуннары— Хүндүлүг хамаатыларның найысылалдың экономиказын, социал адырын, культуразын хөгжүдеринге киирген үнелеп четпес улуг үлүүн ол демдеглээш, оларга өөрүп четтиргениниң чылыг сөстерин чугаалааш, кадыкшылды, өөрүшкүнү, аас-кежиин күзээн. Хүндүлүг хамаатылар хоорайның төөгүзүнүң, канчаар ажылдап-чурттап чораанының дугайында сактыышкыннарны чугаалааш, кылып бүдүрген ажыл-херээн бедиибиле үнелеп, хүндүлеп хүлээп алганы дээш хоорай чагыргазынга четтиргенин илереткеш, ооң республика найысылалының социал экономиказын хөгжүдер дээш чорудуп турар берге болгаш харыысалгалыг ажыл-чорудулгазынга чедиишкиннерни күзээн.

* * *

Тыва Республиканың найысылалы Кызыл Хоорайның хүнүн байырлап демдеглээн хемчеглер сентябрь 7-де «Төрүттүнген хүнүңбиле, ынак хоорайым» деп аттыг программа езугаар хоорайның аңгы-аңгы черлерде сес микрорайону: Паротурбинная (ниити чурттелга бажыңнарының девискээри), Спутник (МЖК бажыңының мурну), Первомайская (Дружба кудумчузунуң № 1 бажың чоогу), Центральный (№15 школа чоогу), Башня (Кечил-оол кудумчузунуң №9 бажың чоогу), Южный (Лопсанчап кудумчузунуң №37 бажың чоогу), Заводская (ниити чурттелга бажыңнарының девискээри) болгаш Правобережнаяга (№8 школа) мугур 14 шакта эгелээн. Чурттап турар микрорайонунуң аайы-биле хоорайның чурттакчылары байырлалдың концерт программазын көрүп, спортчу маргылдааларга киржип, байырымныг байдалга дыштанган.

Оргкомитеттиң оралакчы даргазы В.Б.Сарыглардан оргкомитеттиң планында бо микрорайонга кандыг хемчеглер көрдүнгенин чугаалап бээрин диледим:

—Хоорай хүнүнүң байырлалынга турескааткан байырлалды маңаа эрттирер хемчеглер, бүгү хоорайның микрорайоннарында эртип турары ышкаш, тускай программалыг. Ында концерт номерлери, спортчу маргылдаалар, оюн-тоглаа болгаш янзы-бүрү конкурстар бар. Спутникте чурттап чоруур хоочуннарны, эки өөреникчилерни, школачылар аразынга чоруткан чурук конкурзунуң тиилекчилерин база идепкейлиг киржикчилерни, спортчу хемчеглерниң тиилекчилерин шаңнап-мактаар бис. Концерт программазын культура комитеди удуртуп турар, штабтың шиитпири-биле сценарийни кылган, ында уран чүүл училищезиниң студентилери, башкылары, оон ыңай «Надежда» школа-интернаттың өөреникчилери киржип турар.

Байырлалдың башкарыкчызы — Кызыл хоорайның уран чүүл училищезиниң 4-кү курсчузу Аржаана Будаакай киржикчилерниң сеткил-хөөнүн көдүрүп, чидиг үнү-биле чарлап тур. Чыылган чон солун концертти улуг сонуургалбиле көрген.

Спутник микрорайоннуң депутады Сергей Сафрин «Надежда» аттыг школа-интернатка часкаар баргаш, танцылаар уругларны сонуургап көргенин, ынчангаш ук уругларга байырлалда шаңнал чорутканын чарлакчы чугаалааш, танцылаар уруглар: Сарыкай Алина, Байкара Кара, Ооржак Азиата, Ооржак Женяга өртектиг белектерни тывыскан.

Хоорай хүнүнүң байырлалын таварыштыр күш-ажылдың хүндүлүг хоочуннары Айыш-оол Ензак, Хажыт Куулар, Очур Ондар, Хоюгоол Монгуш, Дадар-оол Монгуш,

(Уланчызы 11-ги арында).

Профэвилелдер амыдыралы

ЧӨПШЭЭРЕЖИЛГЕГЕ АТ САЛДЫНГАН

Сентябрь 6-да Тыва Республиканың Чазааның бажыңынга социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырарының талазы-биле үш талалыг комиссияның хуралы болуп эрткен. Хуралды ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчылары Ш.С.Иргит база А.П.Дамба-Хуурак олар башкарып эрттирген. Аңаа дөрт айтырыгны чугаалашкан: 1. «Тыва Республиканың профэвилелдер федерациязы» девискээр каттыжыышкыны биле ажыл берикчилериниң каттыжыышкынының база Тыва Республиканың Чазааның аразында Чөпшээрежилгени боттандырарының талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың ийиги чартыында ап чорудар хемчеглериниң планын бадылаарының дугайында. 2. Тыва Республикага ажыл төлевириниң эң бичии хемчээлиниң дугайында. 3.Республикада ажыл төлевиринде өрелер дугайында.4.Бюджет адырының ажылдакчыларынга ажыл төлевирин төлээринге акшаландырыышкынны үезинде хандырарының дугайында.

Бирги айтырыг талазы-биле илеткелди Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының килдис начальниги Л.В.НИКИФОРОВА кылган.

—Тыва Республиканың Чазааның «Республиканың социал-күш-ажыл хамаарылгаларын таарыштырарының үш талалыг комиссиязының дугайында» № 822 доктаалын езугаар ук комиссияның чаа составы тодараттынган, удуртукчуларны болгаш координаторларны томуйлаан, Дүрүмүн бадылаан. Бөгүн ол бүгүге холбаштыр Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының дааскаы-биле үстүнде адааным комиссияның 2007 чылдың ийиги чартыында ажылының планын ажылдап кылдывыс. Чыл төнчүзүнге чедир октябрьда, декабрьда хуралды эрттирер. Ол план бадылаттынган, ооң-биле таныжып көргеш, өскертилгелер, немелделер бар болза, бистиң яамының секретариадынга бижимел-биле дыңнадырын дилээр-дир бис.

Оон аңгыда, Тыва Республиканың Чазааның талазындан «Тыва Республиканың профэвилелдер федерациязы»'девискээр каттыжыышкыны, ажыл берикчилериниң каттыжыышкыны болгаш Тыва Республиканың Чазааның аразында социал-күш-ажылдың үш талалыг комиссиязының аразынга Чөпшээрежилгени боттандырарының талазы-биле 2007 чылдың ийиги чартыында ап чорудар хемчеглерни ажылдап кылган болгаш бадылаткан. Ук комиссия дээрге Күш-ажыл кодекизинге болгаш ТР-ниң социал кады ажылдажылга дугайында хоойлуларынга дүүштүр тургустунган доктаамал күштүг орган болур.

2007 чылдың апрель 20-де үнген «Федералдыг хоойлуга болгаш өске-даа хоойлужудулга актыларынга ажыл төлевириниң эң бичии хемчээлиниң дугайында» № 54 Федералдыг хоойлуга дүүштүр өскерилгелерни киирген. 2007 чылдың сентябрь 1-де РФ-тиң Күш-ажыл кодекизинге РФ-тиң субъектизинге күш-ажыл төлевириниң эң бичии хемчээлин тургузар дугайында регламентилээн немелде 133-1 чүүлдү киирген. Чаа доктаал езугаар хамааржып турар субъектиниң девискээринде ажылдап турар ажылдакчыларның эң кудуку хемчээлдиг ажыл төлевирин тургузарда, ында социал-экономиктиг байдалды өөренип көөр болгаш ол субъектиде амыдырап-чурттаарының эң кудуку хемчээлин барымдаалап тургузар. РФ-тиң субъектизинге эң кудуку хемчээлдиң ажыл төлевириниң хемчээли Федералдыг хоойлуда көрдүнген ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлинден эвээжевес ужурлуг, ынчалза-даа мындыг байдалды өөренип көөр: ажылдакчы бердинген үениң дургузунда кылыр ужурлуг ажылының нормазын күүсеткен турар ужурлуг.

2007 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп РФ-тиң №54 Хоойлузу ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлин 2300 рубль кылдыр тургускан. Ону тус чер бюджеттеринден болгаш бюджеттен дашкаар орулгалар-биле төлээр. Ук хоойлунуң 3-кү үүлүнде күш-ажыл төлевирин таарыштырарда болгаш түр када ажыл кылып шыдавас үеде бээр пособиениң хемчээлин тодарадырда ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлин барымдаалаар. Ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлиниң дугайында чөпшээрежилгениң төлевилелин таарыштырарын 3 таланың комиссиязы Күш-ажыл кодекизиниң 47 үүлүнде чурум езугаар боттандырар. Ол үүл дээрге, чөпшээрежилгениң төлевилелин комиссия өөренип көөр болгаш шиитпирни хүлээп алыр, талаларның чөпшээрели-биле ооң төлээлекчилери ат салган болза, 30 хонук эрткенде, ажыл берикчилериндан кандыг-бир санал-онал келбес болза, төлевилел тараттынган деп санаар—деп, илеткелчи тайылбырлаан.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.С.Иргит комиссияның кежигүннерин боттарының талазындан эргелеп-башкарылганың бүгү быраларын холга ап, ажылды үре-түңнелдиг болдурарынче кыйгырган.

Республикада ажыл төлевиринде өрелер дугайында ТР-ниң күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының бирги оралакчызы В.Г.Глухов илеткел кылган. Бо чылдың август 1-ниң хүнүнге чедир узаттынган өреның хемчээли 39 млн. рубль ажыг болуп турар. Өреның 40 ажыг хуузу 2004 чылдан бээр шөйлүп келген. Ажыл кылып турар бир кижиге хамаарыштыр алырга, 12 муң рубль. Улуг өрелиг бүдүрүлгелерге «Тыва алгы», «Тыва даг-дүгү» болгаш энергетиктер, орукчулар, чурттелга-коммунал ажыл-агыйның бүдүрүлгелери хамааржырын илеткелчи сан-түңнерни адап тургаш тайылбырлаан.

Өрелерге хамаарыштыр чамдык сайыттардан дорт харыыны Шолбан-оол Советович негээн. Чижээлээрге, ТР-ниң өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыды Петр Морозовтуң дыңнадып турары-биле республиканың кожуун, сумуларында башкыларга өре дуглаттынган, ынчалза-даа хоорай школаларының башкыларында өре амдаа артпышаан. Ол дугайында чугааны мэрия-биле чорудуп турар деп харыылаан.Ындыг тайылбырларны орук-тудуг болгаш харылзаа комплекизиниң сайыдының оралакчызы И.Ю.Грейсеров бергеш, Чадааңа АТБ-зинде, «Оруктар» бүдүрүлгеде болгаш «Көвүргүтудугда» чаңгыс айның өрелери артканын дыңнаткан. Оон өске-даа организацияларның профэвилел удуртукчулары ол дугайында тайылбырларны кылган.

Кайы-бир улуг албан организацияларның удуртукчулары бар акша-хөреңгини бодунуң туразында чарыгдап турда, ону көрүп, билип тургаш-ла ыытташпас, эрге-хоойлу органнарынче дыңнатпас, олар-биле харылзажып ажылдавас үүлдер барын ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хуурак сагындырган. Бир эвес профэвилелдерниң шугуму-биле негелдени кылып, суд органнарынга билдиртип, ажылчыннарның эрге-ажыын чөптүү-биле камгалап ажылдаар болза, ындыг чурум үрээшкиннери болбас турар ийик дээрзин Анатолий Партизанович демдеглеп, профэвилелдер боттарының эргелерин бүрүү-биле ажыглап ажылдаарынче кыйгырган.

Кредитор өрелери. ТР-ниң Кадык камгалал яамызында шиитпирлеттинмээн айтырыглар хөй болуп артып турар. Ак-Довурактың уруглар эмнелгезиниң ажылдакчылары декабрь айның шалыңын ам-даа албаан. Удуртукчулар ону аразында октажып туруп берген, айтырыг ажык хевээр артпышаан. Эмчилерниң шөлээ акшазын төлээринге 16 млн. рубль өрелиг. Хоорайның школа назы четпээн уруглар албан черлеринге өрелер ам-даа артпышаан.

Хүн чурумунуң айтырыгларынга хамаарыштыр хемчеглер планын хуралдың киржикчилери бадылаан, ТР-ге ажыл төлевириниң эң кудуку хемчээлиниң дугайында Чөпшээрежилгеге ат салдынган, санал-оналдарны протоколче киирген болгаш ТР-ниң Саңхөө яамызынга күш-ажыл төлевирин шыңгыы контрольга алырын дааскан. Комиссия дараазында октябрь 18 болгаш декабрь 20-де хуралдаар болган.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның чамдык доктаалдарын оларның боттанганы-биле холбаштыр контрольдан уштур болгаш күш чок болган деп санаар дугайында

2007 чылдың май 5 №510 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1.Тыва Республиканың Чазааның доктаалдарын оларның боттанганын барымдаалааш, №1 капсырылга езугаар контрольдан уштур.

2.Тыва Республиканың Чазааның доктаалдарын оларның боттанганын барымдаалааш, №2 капсырылга езугаар күш чок болган деп санаар.

3. Бо доктаалды күш чок деп санаан доктаалдарга хамаарыштыр кеззэ-биле «Шын» база «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың май 5-те №510 доктаалынга капсырылга №2

Тыва Республиканың Чазааның күш чок деп санаан доктаалдарының ДАҢЗЫЗЫ

Ч/Е №	Доктаал №		Доктаалдың ады	Харыылаар кижизи
1	2	3	4	5
			1997 чыл	
1.	422	09.10	Тыва Республиканың Үлетпүр хөгжүлдезиниң талазы-биле күрүне комитединиң Даргазының орлакчызының дугайында	Ооржак В.О.
			1998 чыл	
2.	81	11.25	Акционер ниитилелдериниң башкарылга органнарынга күрүне төлээлекчилерин томуйлаар дугайында	Куулар Ш. С-К.
3.	95	03.03	Тыва Республиканың 1997 чылда күрүнениң чер отчедун бадылаар дугайында	Куулар Ш. С-К.
4.	370	06.16	Бойдус халаптарының уржуктарын чайладырынга кыварчаар материалдарның курлавырын тургузар дугайында	Кадралиева Н.А.
			1999 чыл	
5.	570	07.14	Тыва Республиканың Чазааның 1999 чылдың III кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
6.	904	10.14	Эрзин кожуунуң Нарын сумузунга Тыва Республиканың Чазааның Хүннериниң эрттиргениниң түннелдериниң болгаш сумунуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге күрүне деткимчезиниң соңгаарладып болбас хемчеглериниң дугайында	Монгуш Г.Б.
7.	934	11.03	Мөнгүн-Тайга кожуунуң Кызыл-Хая ортумак школазынга саң-хөө акша-хөреңгилерин тускайлап бээр дугайында	Монгуш Г.Б.
			2000 чыл	
8.	340	04.20	Тыва Республиканың 1999 чылда күрүнениң чер отчедун бадылаар дугайында	Куулар Ш. С-К.
9.	548	06.14	Тыва Республиканың Чазааның 2000 чылдың II кварталында ажылының чижек планынга өскерилгелер киирер дугайында	Монгуш Г.Б.
10.	552	06.15	2000 чылда республиканың экономиказын көдүрер, бодунуң орулгаларын көвүдедир болгаш Тыва Республиканың Президентизиниң «XXI үүс чылче — экономиктиг өзүлде болгаш улустуң эрге-чагыргазының быжыгыышкыны-биле» деп Айыткалында база республиканың 1999 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның отчедунда салдынган сорулгаларны боттандырар талазы-биле организастыг хемчеглериниң планын бадылаар дугайында	Балакина Г.Ф.
11.	803	08.18	Россия Федерациязының Президентизиниң Россия Федерациязының Федералдыг Хуралынга «Чогумчалыг күрүнеже орук» деп 2000 чылда Айыткалын болгаш Россия Федерациязының Чазааның 2000- 2001 чылдарда социал политика болгаш экономиканы модернизастаар талазы-биле хөделиишкиннериниң планын боттандырар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның биргиээлчеглиг хемчеглериниң планын белеткээр дугайында	Монгуш Г.Б.
12.	808	08.18	Тыва Республиканың Чазааның ажылчын бөлүүнүң Алтай крайже сургакчылаашкынының дугайында	Кара-Сал Е.В.
13.	1047	10.16	Тыва Республиканың Чазааның 2000 чылдың IV кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
14.	1060	10.17	«Тыва Республикага 2001-2006 чылдарда электрохарылзаа чепсек-хөрекселдерин хөгжүдери» республика программазын бадылаар дугайында	Барыбин С.А.
15.	1106	11.03	«Тыванын ГШЭ» КУБ-туң 2000 чылда тарамык алдын тывыжынга квотазын өстүрер дугайында	Ооржак В.О.
16.	1107	11.03	«Алдын тывыжының «Эми» артели» ХАН-га тарамык алдын тывыжының квотазын өстүрер дугайында	Ооржак В.О.
17.	1185	12.05	Тыва Республиканың экономиктиг,гуманитарлыг база политиктиг эрге-ажыктарынга хамааржыр кеззэнге Россия Федерациязы биле Моолдуң аразында керээлерни болгаш дугуржулгаларны боттандырар талазы-биле хемчеглериниң комплекизин ажылдап кылыр ажылчын бөлүктүң составының дугайында	Кара-Сал Е.В.
18.	1195	12.05	Сибирьниң XXI векте хөгжүлдезиниң стратегиязын тодарадырынга республиканың киржилгезинге хемчеглериниң комплекизин ажылдап кылыр ажылчын бөлүктүң составының дугайында	Балакина Г.Ф.
19.	1230	12.05	Тыва Республиканың күрүне эт-хөреңгизиниң дээштиг эргелеп-башкарылгазын контрольдаар талазы-биле ведомстволар аразының комиссиязының дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында	Куулар Ш.С-К.
			2001 чыл	
20.	190	02.13	Кызыл хоорайның 2000 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның ажылының дугайында Отчедунуң дугайында	Монгуш Г.Б.
21.	319	03.26	Тыва Республиканың тудуг индустриязының бүдүрүлгелеринге тудуг материалдарын бүдүрерин организастаар талазы-биле хемчеглер дугайында	Свинцов А.Б.
22.	506	04.28	Социал ажылдакчының хүнүн байырлаар дугайында	Конгар А.Т.
23.	512	04.28	Тыва Республиканың Экономика яамызының дугайында Дүрүмнү болгаш Тыва Республиканың Экономика яамызының коллегиязын бадылаар дугайында	Балакина Г.Ф.
24.	746	06.08	Тыва Республиканың Чазааның «Республиканың 2000 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында» Отчедун чугаалажып турар үеде кожууннарның, Кызыл база Ак-Довурак хоорайларның чурттакчыларының шүгүмчүлелдиг саналдарын болгаш чугааларын боттандырар талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында	Дежитмаа Э.Л.
25.	794	06.19	Тыва Республиканың Президентизиниң Москваже 2001 чылдың июнь 4-9 үезинде сургакчылаанының түннелинде төлевилээн планнарны боттандырар талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
26.	820	06.21	Тыва Республиканың садыг-экономиктиг болгаш культура харылзааларын Узбекистан Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының күрүне органнары болгаш административ-девискээр тургузуглары-биле тургузарының дугайында	Дежитмаа Э.Л.
27.	1230	09.27	Тыва Республиканың кожуунунуң (республика чергелиг хоорайының) социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң Программазының үлегер майының дугайында	Балакина Г.Ф.
28.	1266	10.11	Тыва Республиканың Чазаа биле Москва хоорайның Чазааның аразында 2002-2005 чылдарда кады ажылдажылганың Чиңгине дугуржулгазының дугайында	Кара-Сал Е.В.
29.	1502	12.29	Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың III кварталында ажылының чижек планынга өскерилгелер киирер дугайында	Монгуш Г.Б.
			2002 чыл	
30.	3	01.05	Тыва Республиканың транспорт инфраструктуразын хөгжүдер база минералдыг чиг эт баазазын шиңгээдир талазы-биле Россия Федерациязының Президентизиниң болгаш Чазааның даалгаларын боттандырар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның хөделиишкиннериниң планының дугайында	Брокерт А.В.
31.	10	01.09	Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдың I кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
32.	35	01.23	Республиканың тускай сорулгалыг «Тыва Республикага 2002-2005 чылдарда көдээ садыгны хөгжүдери» программаның дугайында	Монгуш Л.К.
33.	62	02.06	«Республиканың 2001 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында» Тыва Республиканың Отчедубиле Кызыл хоорайның бүдүрүлгелериниң, организацияларының күш-ажылчы коллективтеринге, чурттакчыларынга таныштырылгаларының түннелдериниң дугайында	Дежитмаа Э.Л.
34.	63	02.06	«Республиканың 2001 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында» Тыва Республиканың Отчедубиле кожууннарның болгаш Ак-Довурак хоорайның чурттакчы чонунуң таныжылгазының түннелдериниң дугайында	Дежитмаа Э.Л.
35.	92	02.12	«Республиканың 2001 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында» Тыва Республиканың Отчедубиле кожууннарның болгаш Ак-Довурак хоорайның чурттакчы чонунуң таныжылгазының түннелдериниң дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдың февраль 6-да №63 доктаалынга немелделер киирер дугайында	Дежитмаа Э.Л.
36.	140	03.14	Тыва Республикада 2002 чылдың январь 1-де байдалбиле черлерниң барының болгаш оларны категориялар, ажыглалының болгаш өнчү хевирлериниң аайы-биле хуваалдазының дугайында чыл отчедун бадылаар дугайында	Куулар Ш.С-К.
37.	149	03.21	«Күрүне болгаш муниципалитет өнчүзүнге хамааржыр чер участоктарын ында турар шимчевес объектилерниң ээлеринге садарынга черниң өртээн доктаадыр дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралынга (парламентизинге) чугаалажып көөр кылдыр киирер дугайында	Куулар Ш.С-К.
38.	177	04.02	Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдың II кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
39.	259	04.30	Республиканың яамыларының болгаш ведомстволарының коллегияларын эрттирер дугайында	Монгуш.Г.Б.
40.	351	06.13	«Дус-Даг» дус уургайы» КУБ-туң дериг-хөрекселдерин дамчыдып бээр дугайында	Куулар Ш.С-К.
41.	380	06.21	Тыва Республиканың Чазааның Даргазы биле ооң оралакчыларының хүлээлгезиниң күүседикчилериниң аразында албан-хүлээлгелерни Тыва Республиканың Чазааның мурнады көөр сорулгаларынга дүүштүр хуваарының дугайында	Монгуш Г.Б.
42.	444	07.17	Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдың III кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
43.	514	08.10	Чүүктер чедирери кызыы хуусаалыг Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынга болгаш оларга деңнештирген черлерге федералдыг болгаш республика бюджединиң акша-хөреңгилериниң күсели-биле продукция (бараан-нар) садып алырын болгаш чедирерин акшаландырарын база чөптүг ажыглаарын контрольдаар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның комиссиязының дугайында	Дежитмаа Э.Л.
44.	534	08.13	Татарстан болгаш Удмуртия республикаларның чер болгаш чер реформазының айтырыгларының талазыбиле ажылының дуржулгазын өөренир дугайында	Долмажап В.С.
45.	550	08.13	Тыва Республиканың Чазааның Даргазының соңгулда мурнунуң «Политиктиг турум байдал болгаш экономиканың чайгылыш чок өзүлдези—төрээн Тывавыстың шапкын хөгжүлдезиниң үндезини» Программазын боттандырар талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында	Дежитмаа Э.Л.
46.	645	10.03	Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң дугайында Дүрүмнү болгаш ооң тургузуун бадылаар дугайында	Кара-Тоннуг В.М.
47.	741	10.11	Тускай сорулгалыг «Тыва Республиканың 2005 чылга чедир информатизациязы» программаның акша-хөреңгилериниң күсели-биле саттынган дериг-хөрекселдерни 2002 чылда ажыглаарының дугайында	Монгуш Г.Б.
48.	744	10.11	Россия Федерациязының чер кадастрының федералдыг албаны-биле Тыва Республиканың Чазааның аразында «Күрүненің чер кадастрын чорударынга болгаш шимчевес объектилерни күрүне учедунга алырынга автоматтыткан системаны тургузары (2002-2007 чч.)» тускай сорулгалыг федералдыг программаны боттандырарынга киржир дугуржулганы чарарының дугайында	Куулар Ш. С-К.
49.	775	10.16	Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдың IV кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
50.	923	12.04	Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый ажыглалдыг черлериниң күрүненің кадастр үнелелин бадылаар дугайында	Куулар Ш.С-К.
51.	932	12.11	Тыва Республикага 2003-2006 чылдарда ядыы-түреңги чорукту ажып эртериниң талазы-биле республиканың тускай сорулгалыг программазының дугайында	Конгар А.Т.
52.	950	12.11	Республиканың 2002 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның ажылының дугайында Отчетту белеткээриниң дугайында	Монгуш Г.Б.
			2003 чыл	
53.	16	01.15	Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың I кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
54.	98	03.01	Тыва Республиканың девискээринде боттандырып турар тускай сорулгалыг федералдыг программаларны акшаландырарының хемчээлдерин дугуржурунуң талазы-биле соңгаарладып болбас хемчеглер болгаш 2003 чылда федералдыг ат кырында инвестиция программазының объектилериниң акшаландырыышкынын ажыдар дугайында	Брокерт А.В.
55.	105	03.04	«Тыва Республиканың Чазааның Даргазы биле ооң оралакчыларының хүлээлгезиниң күүседикчилериниң аразында албан-хүлээлгелерни Тыва Республиканың Чазааның мурнады көөр сорулгаларынга дүүштүр хуваарының дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдың июнь 21-де №380 доктаалынга немелде киирер дугайында	Монгуш Г.Б.
56.	131	03.18	Тыва Республиканың Чазааның Чөвүлелиниң 2003 чылдың февраль 26-да хуралының «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының 2002 чылдың ийиги чартында ажылының дугайында» протоколундан ушта бижилгени күүседир талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында	Дежитмаа Э.Л.
57.	165	04.02	«Тыва Республиканың Чазааның Даргазы биле ооң оралакчыларының хүлээлгезиниң күүседикчилериниң аразында албан-хүлээлгелерни Тыва Республиканың Чазааның мурнады көөр сорулгаларынга дүүштүр хуваарының дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдың июнь 21-де №380 доктаалынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында	Монгуш Г.Б.
58.	206	04.09	Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың II кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
59.	226	04.16	Тыва Республиканың 2004 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүүшкүнүн база Тыва Республиканың 2006 чылга чедир социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүүшкүнүнүң көргүзүглерин ажылдап кылыр дугайында	Балакина Г.Ф.
60.	232	04.21	Тыва Республиканың Чазааның ажылының дугайында Отчет-биле республиканың чурттакчы чонунуң таныжылгазының түннелдериниң база республиканың 2002 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң программаларының күүселдезиниң дугайында	Дежитмаа Э.Л.
61.	299	05.15	Тыва Республиканың девискээринче «атипичная пневмония» аарыгны киирерин база ооң нептерээрин болдурбас талазы-биле чорудуп турар хемчеглер дугайында	Монгуш Ч.М.
62.	445	07.09	Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың II кварталында ажылының чижек планынга өскерилгелер киирер дугайында	Монгуш Г.Б.
63.	446	07.09	Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың III кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
64.	537	08.05	«Алдын тывыжының «Эми» артели» ХАН-ның 2003 чылда тарамык алдын тывыжынга квотазын өстүрер дугайында	Ооржак В.О.
65.	825	11.21	Тыва Республиканың 2004 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүүшкүнүнүң дугайында	Балакина Г.Ф.
66.	832	11.27	Тыва Республиканың 2004 чылда экономиказының күрүне секторунуң хөгжүлдезиниң планын бадылаар дугайында	Балакина Г.Ф.
67.	954	12.03	Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылда ажылының отчедунуң тургузуунуң болгаш Отчеттуң материалдарын бөлүктер аайы-биле чыыр, сайгарар, каттыштырар ажылчын бөлүктерниң составының дугайында	Монгуш Г.Б.

Ч/Е №	Доктаал №		Доктаалдың ады	Харыылаар кижизи
1	2	3	4	5
			2004 чыл	
68.	8	01.11	Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың I кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
69.	58	01.22	Тыва Республиканың Чурттарга-коммунал ажылагыйының реформазының талазы-биле күрүне комитединиң коллегиязын бадылаар дугайында	Свинцов А.Б.
70.	70	01.28	Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле Ак-Довуракта башкы училищезин Ак-Довурак хоорайның муниципалитет өнчүзүнден Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнче шилчидер дугайында айтырыгны киирер дугайында	Куулар Ш.С.-К.
71.	136	02.02	Тыва Республиканың Чазааның республиканың 2003 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында отчедунуң дугайында	Монгуш Г.Б.
72.	158	02.06	Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле «Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазының «Тыва Республиканың Улуг Хуралының «Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүң Реестрин бадылаар дугайында» 2002 чылдың март 20-де №1372 доктаалынга немелделер киирер дугайында» доктаалының төлевилелин киирер дугайында	Куулар Ш. С-К.
73.	241	03.09	«Тыва Республика талазы-биле Девискээр орук фондузунуң 2004 чылда бюджединиң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун боттандырар талазы-биле хемчеглер дугайында	Барыбин С.А.
74.	329	04.01	Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржактың «Чурттар аразының үлетпур банкызы» ХАННың ажылчын бөлүүнүң составынга Моолга болгаш Кореяга чораанының түннелдериниң болгаш ол чорук үезинде чедип алдынган дугуржулгаларны боттандырар хемчеглер дугайында	Дежитмаа Э.Л.
75.	378	04.14	Тыва Республиканың Чазааның республиканың 2003 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында отчеду-биле таныжылгазының түннелдериниң дугайында	Дежитмаа Э.Л.
76.	390	04.15	Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың II кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
77.	413	04.19	Тыва Республикага Тиилелге хүнүн байырлаарының дугайында	Монгуш Ч.М.
78.	608	07.08	Тыва Республиканың «Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органнарының, Тыва Республиканың күрүненің хамааты албан-хаакчыларының, Тыва Республиканың күрүненің унитарлыг бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының болгаш Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының бүрүн эргелерин боттандырарынга база оларның ажыл-чорудулгазын хандырарынга эргежок чугула эт-хөреңги дугайында» Хоойлунуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле киирер дугайында	Куулар Ш.С-К.
79.	625	07.08	Тыва Республиканың Чазааның 2004 чылдың III кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
80.	671	07.16	Моолда, Кыдатта болгаш Россия Федерациязының субъектилеринде чурттап турар этниктиг тываларның сеъздизин эрттириниң планын болгаш ону эрттиреринге белеткелдиң хемчеглериниң планын бадылаар дугайында	Кара-Сал Е.В.
81.	769	09.03	Моолда, Кыдатта база Россия Федерациязының субъектилеринде чурттап чоруур этниктиг тываларның I сеъздизин эрттиргениниң түннелдериниң дугайында	Дежитмаа Э.Л.
82.	771	09.07	Тыва Республиканың 2005 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүүшкүнүнүң база бюджединиң төлевилелин ажылдап кылыр болгаш дүүштүрер талазы-биле хемчеглериниң планының дугайында	Брокерт А.В.
83.	952	10.23	2003 чылдың IV кварталында база 2004 чылдың I кварталында бюджет албан черлериниң күрүне хереглелинге бараннар (ажылдар, ачы-дуза) бээринге чагыглар хуваарының конкурстарын эрттирип тура Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлужудулгаларының негелделерин сагаанынга Тыва Республиканың Саналга палатазының хыналдаларының түннелдериниң дугайында	Дежитмаа Э.Л.
84.	954	10.26	Тыва Республиканың Чазааның «Тыва Республиканың «Чер дугайында» Хоойлузунуң төлевилелиниң дугайында» 2003 чылдың декабрь 9-та доктаалынга өскерилге киирер дугайында	Куулар Ш.С-К.
85.	986	11.03	2004 чылдың бирги чартыында Тыва республиканың албан медицина камгаладылгазының фондузунуң бюджединиң күүселдезиниң дугайында	Монгуш Ч.М.
86.	997	11.10	Тыва Республиканың «Хөй уругларлыг болгаш чединмес өг-бүлелерден тускай чемгерилгелиг сааттыг херээженнерни, уруг эмзирер иелерни болгаш бир хар чедир чаштарны чедимчелиг немелде, чиигелделиг азы халас чем-биле хандырарының чурумунуң дугайында Хоойлузунуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле киирер дугайында	Кудерек Б.К.
87.	1015	11.11	Тыва Республиканың «Туберкулезка удур дуза болгаш чурттакчы чонну туберкулезтан камгалаарының дугайында» 1996 чылдың декабрь 31-де Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле киирер дугайында	Кудерек Б.К.
88.	1016	11.11	Тыва Республиканың «Угаан-сарыылы албааран кижилерге психаитрия дузазын хандырарының болгаш оларның социал камгалалының дугайында» Хоойлузунуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле киирер дугайында	Кудерек Б.К.
89.	1024	11.16	Тыва Республиканың «Кеш-шээр аарыглар, туберкулез, наркология болгаш психиатрия диспансерлеринге тускай медицина дузазын чедирериниң дугайында» Хоойлузунуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле киирер дугайында	Кудерек Б.К
90.	1052	11.24	Тыва Республиканың «Тыва Республикага кижиниң иммунитет чедишпезиниң вирузу-биле тыптыр аарыгның (ВИЧ-инфекцияның) нептерээрин болдурбазының дугайында» 1997 чылдың май 23-те №778 Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле киирер дугайында	Кудерек Б.К.
91.	1059	11.24	Тыва Республиканың девискээр автомобиль оруктарынга 2004 чылда орук ажылдарының хемчээлдериниң программазының күүселдезиниң болгаш Тыва Республиканың ниити ажыглалдың автомобиль оруктарының эргелелиниң 2004 чылдың бирги чартыында саң-хөө-ажыл-агый чорудулгазының хыналдазының түннелдериниң дугайында	Барыбин С.А.
92.	1098	12.07	«Тыва Республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Тыва Республиканың Чазааның «Тыва Республиканың албан медицина камгаладылгазының фондузун тургузар дугайында» 1993 чылдың июль 20-де №102/282 доктаалынга немелделер киирер дугайында Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының доктаалының төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле киирер дугайында	Монгуш Ч.М.
93.	1099	12.07	«Тыва Республиканың «Эм аймааның дугайында» 2001 чылдың ноябрь 9-та №1134 Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле киирер дугайында	Кудерек Б.К.
94.	1132	12.15	Тыва Республиканың албан медицина камгаладылгазының фондузунуң бюджединиң 2004 чылдың 9 айларында күүселдезиниң дугайында болгаш ук медээни Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынче чорудар дугайында	Монгуш Ч.М.
			2005 чыл	
95.	4.	01.12	Тыва Республиканың 2005 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүүшкүнүнүң дугайында	Балакина Г.Ф.
96.	11.	01.12	Тыва Республиканың «Тыва Республиканың албан медицина камгаладылгазының фондузунуң 2004 чылда бюджединиң дугайында» 2004 чылдың февраль 20-де №595 УХ-I Хоойлузунуң күүселдезиниң баш удур түннелдериниң дугайында	Монгуш Ч.М.
97.	17	01.13	Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың I кварталында ажылының чижек планын бадылаар дугайында	Монгуш Г.Б.
98.	175	02.24	Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2005 чылдың февраль 14-19 хүннеринде Москва хоорайже сургакчылаанының түннелдериниң талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында	Дежитмаа Э.Л.
99.	241	03.05	Республиканың «Тыва Республиканың одалга-энергетика комплекизинге 2005 чылда күрүне деткимчезиниң дугайында» тускай сорулгалыг программазының төлевилелиниң дугайында	Барыбин С.А.
100.	405	03.31	Тыва Республиканың кожууннарының база Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң программаларын ажылдап кылырын, бадылаарын база боттандырарын сайзыраңгайжыдар дугайында	Балакина Г.Ф.
101.	420	04.01	Кожууннарга болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларга республиканың 2004 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның отчеду-биле таныжылга үезинде кирген саналдарны боттандырар талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында	Дежитмаа Э.Л.
102.	423	04.04	Тыва Республикада мобилизация ажыл-чорудулгазының дугайында	Куулар Э.Д.
103.	717	04.06	Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың март 5-те №241 доктаалы-биле бадылаан республиканың «Тыва Республиканың одалга-энергетика комплекизинге 2005 чылда күрүне деткимчезиниң дугайында» тускай сорулгалыг программазынга өскерилгелер киирер дугайында	Кадралиева Н.А.
104.	814	07.07	«Россия Федерациязында тус чер бот-башкарылгазының ниити принциптериниң дугайында» 2003 чылдың октябрь 6-да №131-ФЗ Федералдыг хоойлуну боттандырарының шугуму-биле 2006 чылдың бюджеттерин хевирлеп тургузарының болгаш бадылаарының талазы-биле яамыларның, ведомстволарның, миниципалдыг районнарның, хоорай округтарының база чурттакчылыг черлериниң ажыл-чорудулгазының планының дугайында	Дежитмаа Э.Л.
105.	823	07.12	2005 чылдың июнь 15-19 хүннеринде Хэйлунцзян (КУР) провинциязынга делегейниң 16-гы садыг-экономиктиг Харбин делгелге-ярмарказынга Сибирь федералдыг округтуң презентациязынга Тыва Республиканың делегациязының киржилгезиниң түннелдериниң дугайында	Дежитмаа Э.Л.
106.	888	08.04	Тыва Республиканың албан медицина камгаладылгазының фондузунуң бюджединиң 2005 чылдың бирги чартыында күүселдезиниң дугайында болгаш ол дугайында медээни Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазынче чорударының дугайында	Монгуш Ч.М.
107.	997	09.16	«Тыва Республиканың албан медицина камгаладылгазының фондузунуң бюджединиң 2005 чылдың бирги чартыында күүселдезиниң дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың август 4-те доктаалынга өскерилгелер киирер дугайында	Монгуш Ч.М.
108.	1010	09.21	Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн 2006 чылда хуужударының баш удур көрдүнген планының (программазының) дугайында	Куулар Ш.С-К.
109.	1093	10.11	Бии-Хем кожууннуң Туран хоорайының 120 чылын байырлаанының түннелдериниң дугайында	Куулар Н.Х.
110.	1168	10.26	Тыва Республиканың 2006 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүүшкүнүнүң дугайында	Балакина Г.Ф.
111.	1269	11.18	Тыва Республиканың федералдыг даңзызынга хамааржыр чиигелделиг хамаатыларының немелде эм хандырылгазының байдалының дугайында	Монгуш Ч.М.
112.	1284	11.22	«Тыва Республиканың албан медицина камгаладылгазының фондузунуң баштаар чериниң составынга өскерилгелер киирер дугайында» Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазының доктаалының төлевилелин Тыва Республиканың Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле киирер дугайында	Монгуш Ч.М.
113.	1297	11.23	Россия Федерациязының регионнарының хөгжүлдезиниң Концепциязының база Сибирьниң хөгжүлдезиниң Стратегиязының төлевилелдеринге: социал туруштуг чорук болгаш экономиканың шапкын өзүлдези дээш Тыва Республиканың 2020 чылга чедир стратегиязын ажылдап кылырынга саналдарны ажылдап кылыр талазы-биле ажылчын бөлүктерни тургузар дугайында	Брокерт А.В.
114.	1394	12.15	Тыва Республикага инфляцияга удур механизмни ажылдап кылыр талазы-биле комиссияны тургузар дугайында	Брокерт А.В.
115.	1406	12.17	Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн «Тыва Республиканың күрүне өнчүзү 2006 чылда хуужударының баш удур көрдүнген планының (программазының) дугайында» Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың сентябрь 21-де №1010 доктаалы-биле бадылаттынган баш удур көрдүнген планынга өскерилгелер киирер дугайында	Куулар Ш.С-К.
116.	1450	12.23	Тыва Республиканың күрүне чагыглары-биле садыглаашкын департаментизиниң 2005 чылдың январь-сентябрь айларында ажылының хыналдазының түннелдериниң дугайында	Дежитмаа Э.Л.
117.	1470	12.28	Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзиниң чанында Чөвүлелдиң болгаш Сибирь федералдыг округта Дээди экономиктиг чөвүлелдиң каттышкан хуралының Протоколун боттандырар дугайында	Дежитмаа Э.Л.
			2006 чыл	
118.	114	02.12	Республиканың 2005 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның отчедунуң дугайында	Монгуш Г.Б.
119.	234	03.10	Тыва Республиканың «Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң санитар-эпидемиологтуг таарымчалыг байдалының дугайында» хоойлузунуң төлевилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга сайгарып көөрү-биле киирер дугайында	Кудерек Б.К.
120.	448	06.06	Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының транспорт цегинин ажылдакчыларының чагаазында бижээн фактыларны хынаанының түннелдериниң дугайында	Дежитмаа Э.Л.
121.	464	04.06	Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаннаалдары дээш оолдар болгаш уруглар аразынга хостуг хүрешке Тыва Республиканың бирги чери дээш маргылдааны эрттирер дугайында	Кара-Тоннуг В.М.
122.	481	04.13	Республиканың 2005 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның отчеду-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларынга таныжылга үезинде чугаалаан саналдарны болгаш күзээшкиннерни боттандырар талазы-биле хемчеглерни бадылаар дугайында	Дежитмаа Э.Л.
123.	490	04.19	Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзиниң Аппарадының федералдыг кол инспектор Б.Б. Афанасьевтиң удуртулгазы-биле ажылчын бөлүктүң 2006 чылдың апрель 10-12 хүннеринде чоруп турар үезинде «Россия Федерациязында тус чер бот-башкарылгазының ниити принциптериниң дугайында» 2003 чылдың октябрь 6-да №131-ФЗ Федералдыг хоойлуну боттандырып турарынга хамаарыштыр берген шүүмчүлелдиг саналдарында айыттынган чүүлдерни эдериниң талазы-биле хемчеглериниң дугайында	Куулар Н.Х.
124.	507	04.20	Республикада хой оолдаашкынының байдалының дугайында	Кадралиева Н.А.
125.	590	05.11	Тыва Республиканың культура албан черлериниң капитал септелгезиниң болгаш 2006/07 чылдарның күскү-кышкы үезинде ажылдаарынга белеткелиниң дугайында	Монгуш Ч.М.
126.	647	05.19	Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларының талазы-биле база республиканың дотациялыг байдалын кудуладырының оруктарының дугайында чурттакчы чоннуң саналдарын чыыр талазы-биле ажылчын бөлүктерни тургузар дугайында	Дежитмаа Э.Л.
127.	786	06.21	Тыва Республикага ужар чүүлдү тургусканының 60 чылын байырлаарының дугайында	Барыбин С.А.
128.	876	07.13	Тыва Республиканың Чазааның «Тыва Республиканың культура албан черлериниң капитал септелгезиниң болгаш 2006/07 чылдарның күскү-кышкы үезинде	Монгуш Ч.М.

Ч/Е №	Доктаал №		Доктаалдың ады	Харыылаар кижизи
1	2	3	4	5
			ажылдаарынга белеткелиниң дугайында» 2006 чылдың май 11-де №590 доктаалының күүселдезин хынаанының түннелдериниң дугайында	
129.	884	07.14	Тыва Республиканың делегациязының Моолдуң Баян-Өлгий аймааның Ценгел сумузунуң 70 чылын байырлаарынга киржилгезиниң дугайында	Кара-Сал Е.В.
130.	890	07.14	Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржактың 2006 чылдың июнь 22-25 хүннеринде Монакога Европаның Кранс Мондана форумунга киржилгезиниң түннелдериниң дугайында	Дежитмаа Э.Л.
131.	1028	08.31	Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржактың Моолга чорааныныың түннелдериниң дугайында	Дежитмаа Э.Л.
132.	1042	08.31	Тыва Республиканың культура албан черлериниң капитал септелгезиниң болгаш 2006/07 чылдарның күскүкышкы үезинде ажылдаарынга белеткелиниң дугайында	Монгуш Ч.М.
133.	1169	10.05	«Россельхозбанк» ААН-ниң Тывада девискээр филиалының Тыва Республиканың кожууннарында немелде офистериниң четкилерин харылзааның дорт каналдарыбиле хандырар дугайында	Барыбин С.А.
134.	1339	11.22	Республиканың «Сайгарлыкчы-2006» конкурузун эрттирер болгаш конкурс комиссиязының составын бадылаар дугайында	Салчак Л.К.
			2007 чыл	
135.	56	01.17	2006 чылда Тыва Республикага мурнады көөр «Кадык-шыл» национал төлевилелди боттандырганының түннелдериниң болгаш 2007 чылга сорулгалар талазы-биле республиканың семинар-чөвүлел хуралын болгаш Тыва Республиканың Чазааның калбак киржилгелиг хуралын белеткээр болгаш эрттирер дугайында	Донгак С.Д.
136.	57	01.17	2006 чылда Тыва Республикага мурнады көөр «Өөредилге» национал төлевилелди боттандырганының түннелдериниң дугайында» айтырыг болгаш 2007 чылга сорулгалар талазы-биле республиканың семинарын болгаш Тыва Республиканың Чазааның калбак киржилгелиг хуралын белеткээр болгаш эрттирер дугайында	Донгак С.Д.
137.	91	01.22	2006 чылда Тыва Республикага мурнады көөр Россияның хамаатыларынга — чедимчелиг болгаш таарымчалыг чурттаар бажың-балгат национал төлевилелди боттандырганының түннелдериниң дугайында айтырыг болгаш 2007 чылга сорулгалар талазы-биле республиканың семинар-хуралын болгаш Тыва Республиканың Чазааның калбак киржилгелиг хуралын белеткээр болгаш эрттирер дугайында	Донгак С.Д.
138.	176	02.02	«Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга, оларның ургларлыг хамаатыларны деткиир талазы-биле кеззэнге күрүне деткимчезиниң талазы-биле өскерилгелерни киирер дугайында» 2006 чылдың декабрь 5-те №207-ФЗ, «Ургларлыг өг-бүлелерге күрүне деткимчезиниң немелде хемчегериниң дугайында» 2006 чылдың декабрь 29-та №256-ФЗ Федералдыг хоойлуларны боттандырарының айтырыгларының талазы-биле Кызылга Тыва Республиканың Чазааның хүннерин эрттириериниң дугайында	Монгуш Г.Б.
139.	227	02.14	Тыва Республиканың девискээринге 2007 чылда Адачурт камгалакчызының хүүн байырлаарынга белеткелдер болгаш ону эрттириериниң дугайында	Шыырап Б.С.
140.	317	03.02	Калчаараар аарыгның тывылган черинге ону узуткаар талазы-биле доп-дораан дарый хемчеглер болгаш ооң кижилер база дириг амытаннар аразынга нептерээрин болдурбазының хемчегериниң дугайында	Лавриненко В.И.

Тыва Республиканың девискээринге чонну болгаш девискээрлерни муниципалдыг болгаш регионалдыг шынарлыг онза байдалдардан камгалаар адырга информация чыыр болгаш солчурунуң чурумунуң дугайында

2006 чылдың май 18 №646 Кызыл хоорай.

«Чонну болгаш девискээрлерни бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдардан камгалаарының дугайында» 1994 чылдың декабрь 21-де үнген Федералдыг хоойлуну, «Чонну болгаш девискээрлерни бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдардан камгалаарының дугайында» (Тыва Республиканың хоойлуларын 2001 чылдың август 8-те №1172, 2004 чылдың июль 7-де №653 УХ-I, 2004 чылдың ноябрь 12-де №868 УХ-I редакторлааны-биле) күүседири-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээринге чонну болгаш девискээрлерни муниципалдыг болгаш регионалдыг шынарлыг онза байдалдардан камгалаар адырга информация чыыр болгаш солчурунуң бердинген Чурумун бадылаар.

2. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары албан чериниң чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар адырга информация чыырын болгаш солчурун чурумчудар нормативтиг актыларын бо доктаалга дүүштүрер.

3. Тус чер бот-башкарылга органнарынга чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар адырга информация чыыр болгаш солчурунуң чурумун бадылаарын сүмелээр.

4. Тыва Республиканың Чазааның 1997 чылдың декабрь 10-да үндүргени «Чонну болгаш девискээрлерни бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдардан камгалаар адырга информация чыырының болгаш солчурунуң чурумунуң дугайында» №611 доктаалын күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың девискээринге чонну болгаш девискээрлерни муниципалдыг болгаш регионалдыг шынарлыг онза байдалдардан камгалаар адырга информация чыыр болгаш солчурунуң ЧУРУМУ

1. Бердинген Чурум чонну болгаш девискээрлерни бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдардан камгалаар адырга информация чыырының болгаш солчурунуң кол дүрүмнерин тодарадып турар (моон ыңай - информация).

Информацияга чогуур девискээрлерде баш бурунгаар медээлээн база ам тургустунуп келген бойдус, техногенниг болгаш биологтуг-социал шынарларлыг онза байдалдарның база оларның уржуктарының дугайында, радиациялыг, химиктиг, медико-биологтуг, частыышкын, өрт болгаш экологтуг айыыл чок чоруунуң дугайында, оон аңгыда, хамааржыр өнчү хевиринден хамаарылга чокка бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организацияларның (моон ыңай – албан черлери), тус чер бот-башкарылга органнарының, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарының база бо адырда федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органнарының Тыва Республиканың девискээринде девискээр эргелелдериниң ажыл-чорудулгазының дугайында медээлер кирген турар ужурлуг.

Тыва Республиканың девискээринде турар яамылар, ведомстволар, тус чер бот-башкарылга органнары, бүдүрүлгелер болгаш албан черлериниң киирер информациязының тургузуу №1 капсырылгада доктааттынган. Тургустунуп келген онза байдалдар дугайында информация №2 капсырылга езугаар критерийлерге дүүштүр көргүстүнер.

2. Информация чыыр болгаш солчур ажылды албан черлери, тус чер бот-башкарылга органнары, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнары муниципалитеттер аразының болгаш регионалдыг шынарлыг онза байдалдарны (моон ыңай – онза байдалдар) баш бурунгаар болдурбас болгаш чайладыр база баш бурунгаар медээлээн болгаш ам тургустунуп келген онза байдалдар дугайында чонга чогуур үе-шаанда дыңнадыр сорулгалыг чорудар.

Тус чер бот-башкарылга органнары, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнары информация чыыр болгаш солчур ажылды Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал, чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар, өрт айыыл чок чоруун харыылаар адырга ажыл-чорудулганы хандырар агентилелди (моон ыңай – Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели) дамчыштыр чорудар. Информация киириериниң хуусаалары №3 капсырылгада доктааттынган.

3. Албан черлери информацияны тус чер бот-башкарылга органнарынче болгаш күүсекчи эрге-чагырганың албан чериниң хамааржыры ажыл-чорудулганы харыылап турар федералдыг органнарының девискээр эргелелдеринче киирер.

Тус чер бот-башкарылга органнары информация чыыр, сайгарар болгаш солчур ажылды чогуур девискээрлерге чорудар болгаш информацияны Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарынче киирер.

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнары информация чыыр, сайгарар болгаш солчур ажылды чогуур девискээрлерге чорудар болгаш информацияны Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелинче киирер.

4. Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели:

- информация чыыр болгаш солчур ажылды дүүштүрер;
- күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының Тыва Республиканың девискээринде девискээр эргелелдериниң, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының киирген информациязын чыыр болгаш сайгарар ажылды чорудар;
- муниципалитеттер аразының болгаш регионалдыг шынарлыг онза байдалдар болгаш оларны узуткаары-биле алдынып турар хемчеглер дугайында информацияны база чон болгаш девискээрлерниң онза байдалдардан камгалалының байдалының дугайында чыл санының күрүне илеткелин Тыва Республиканың Чазаанче киирер;
- Тыва Республиканың девискээринде тургустунуп келген онза байдалдар дугайында статистиктиг санаашкынны болгаш күрүнениң статистиктиг отчеттаашкынын чорудар;
- Күрүне статистиказының федералдыг албанының Тыва Республикада девискээр органы-биле кады Тыва Республиканың Чазааның, яамыларының, ведомстволарының болгаш албан черлериниң чөпшээрели-биле онза байдалдар болгаш оларның масштабтарын санаарының чурумунга хамаарыштыр санал-оналдарны киирер;
- экономиктиг байдалдарда өскерлиишкиннер болгаш чыглы берген ажыл-ишчи дуржулганы кичээнгейге алгаш, Тыва Республиканың Чазааның, яамыларының, ведомстволарының болгаш албан черлериниң чөпшээрели-биле онза байдалдар дугайында медээниң критерийлерин база информация илеткелдериниң регламентизин өскертиринге хамаарыштыр санал-оналдарны киирер;
- чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаарының айтырыгларынга хамаарышкан информацияны Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарындан, тус чер бот-башкарылга органнарындан болгаш албан черлеринден доктааттынган чурум езугаар негээр болгаш алыр;
- онза байдалдарга эң-не чугула болуушкуннарның дугайында Тыва Республиканың Чазаанче дыңнадыр ажылды хандырар;

5. Чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар адырда информацияже дараазында медээлер кирер:

- муниципалитеттер аразының болгаш регионалдыг шынарлыг онза байдалдарның дугайында баш бурунгаар медээлээн болгаш ам тургустунуп келген барымдааларның дугайында;
- онза байдалдар зоналарында байдал, оларны соксадыр болгаш узуткаары-биле чоруттунуп турар ажыл-чорудулга болгаш ооң түннелдериниң дугайында;
- онза байдалдарны болдурбазы-биле планнаттынып турар хемчеглер дугайында;
- айыылдыг бооп болур объектилер болгаш девискээрлерниң байдалының дугайында;
- онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладырының чаңгыс аай күрүне системазының девискээр подсистемазының күштериниң болгаш онза байдалдар зоназынга камгалал болгаш өске-даа чугула ажылдарны чорударынга киириштирер өске күштериниң бар-чогу, четчелеттингени, дериттингени болгаш хандыртынганының дугайында (№4 капсырылга);
- Россия Федерациязының Чазааның 2006 чылдың февраль 27-де үндүргени №261-р айтыышкыны-биле доктааттынган даңзы езугаар бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдарны чайладырынга көрдүнген материалдыг курлавырларның бар-чогу, байдалы болгаш ажыглалының дугайында;
- информация дужаалдар, айтыышкыннар, дыңнадыглар, медеглелдер, медээлер, илеткелдер, отчеттар, байдалды көргүскен карталар, дыңнадыг сигналдары дээш, өске-даа хевирлерге дамчыттынып болур.

6. Онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладыры-биле чоруттунар хемчеглерниң үре-түннелдии онза байдалдарның дугайында баш бурунгаар медээлээн болгаш ам тургустунуп келген барымдааларның дугайында информацияның чогуур үе-шаанда келгени, шынныы болгаш долузундан хамааржыр.

Онза байдалдар дугайында информацияның бүгү хевирлерин болгаш дыңнадыг сигналдарын чогуур үе-шаанда дамчыдар Онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладырының чаңгыс аай күрүне системазының республикада подсистемазының башкарылга органнарынга авария-камгалал болгаш өске-даа чугула ажылдарны чорудуп тура, харылзаа тудар болгаш медээ дамчыдарының күрүне, ведомство болгаш коммерциялыг аргаларын база системаларын бир-ле дугаарында ажыглаар эргени бергининден хамааржыр.

Ооң-биле чергелештир удуртулга органнарының информация бээри болгаш бүгү каналдардан дамчыдары төлевир чок болур.

Информацияның долузун болгаш шынныын девискээр болгаш функционалдыг подсистемаларга медээлерни чыырын болгаш сайгарарын хары угда организастааны-биле база регионалдыг, тус чер болгаш объект деңнелдериниң аразында удур-дедир медээ солчулгазын чорутканы-биле чедип алыр.

7. Онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладырының чаңгыс аай күрүне системазының республикада подсистемазының тургузуунче кирип турар удуртулга органнарының аразында информация солчулгазын дорт (чагырткан) болгаш доора (удур-дедир) харылзаалар езугаар боттандырар.

Дорт харылзаалар-биле онза байдалдарның дугайында баш бурунгаар медээлээр болгаш ам тургустунуп келген барымдаалар, оларның масштабтары, оларны соксадыры-биле чоруттунуп турар ажыл-чорудулга, долгандыр бойдус байдалы болгаш айыылдыг бооп болур объектилер дугайында информация, медээ сигналдары, хайгаарал күштери болгаш аргаларны удуртур, онза байдалдарны контрольдаар болгаш чайладыр командалар дамчыттынар.

Доора харылзаалар-биле Онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладырының чаңгыс аай күрүне системазының республикада подсистемазының башкарылга органнары онза байдалдарның дугайында баш бурунгаар медээлээр болгаш ам тургустунуп келген барымдаалар, байдалдар болгаш оларны соксадыры-биле алдынып турар хемчеглер дугайында база Тыва Республиканың яамылары, ведомстволары, албан черлериниң болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының онза байдалдар болдурбас болгаш оларны чайладыры-биле ажыл-чорудулгазын чурумчударынга чугула херек информация дамчыттынар.

Доора харылзаалар-биле дамчыттынар информацияның чуруму, тургузуу болгаш хевирлери чогуур ийи талалыг азы хөй талалыг дугуржулгалар езугаар тодараттынар.

8. Сорулгазының аайы-биле информация оперативтиг болгаш хүн бүрүнүң деп аңгыланыр.

Онза байдалдарның тургустунуп болурунуң айыылы азы тургустунуп келгениниң дугайында, бооп болгу дег уржуктар болгаш оларны соксадыры-биле алдынар хемчеглерниң дугайында чонга дыңнадыр сорулгалыг информация оперативтиг кылдыр санаттынар. Оперативтиг информацияны онза байдалдар барымдаазы (айыылы) болгаш чугула параметрлери, чонну болгаш девискээрлерни камгалаарының бирги чергениң хемчеглери, онза байдалдарны чайладыры-биле чоруттунуп турар авария-камгалал болгаш өске-даа чугула ажылдар, күштер болгаш аргалар дугайында медээлер тургузар.

Тыва Республиканың Чазааның күүсекчи эрге-чагырга органнарының база тус чер эрге-чагырга органнарының чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар талазы-биле доктаамал чорудар ажыл-чорудулгазын хандырарынга херек информацияны хүн бүрүнүң кылдыр санаар. Хүн бүрүнүң информациязын чогуур девискээрлерде радиациялыг, химиктиг, медико-биологтуг, частыышкынныг, өрт болгаш экологтуг айыыл чок чорук болгаш айыылдыг бооп болур объектилер дугайында, онза байдалдарны болдурбазы-биле база оларны чайладырынга херек удуртулга органнарын, күштерин болгаш аргаларын белен байдалга тудары-биле алдынып турар хемчеглерниң дугайында медээлер тургузар.

Чугулазының талазы-биле янзы-бүрү категорияларның информациязын киириериниң хуусаазының дугайында айтыышкыннар №3 капсырылгада киртинген.

9. Чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар талазы-биле информацияның кол үнер дөстери харыылап турар девискээрлеринде болгаш объектилеринде тургустунуп келген онза байдалдар болгаш болуушкуннар дугайында бүгү информацияны республиканың, муниципалдыг районнарның, хоорай округтарының, хоорай болгаш суур чурттарга девискээрлериниң удуртулга органнарынче доп-дораан дыңнадыр ужурлуг тус чер бот-башкарылга органнары, улусчу ажылагый объектилери болгаш «01», «02», «03», «04» дежурный-диспетчер албаннары болур.

10. Тургустунуп келген онза байдалдар дугайында информация онза байдалдар дугайында информацияның доктааттынган критерийлеринге дүгжүп турар болза, Онза байдалдарны болдурбас болгаш соксадырының чаңгыс аай күрүне системазының республикада подсистемазының деңнелдерин кичээнгейге алгаш, үстүнде турар болгаш кады ажылдажылга чорудуп турар башкарылга органнарынче киирер.

Ажылдап турар критерийлерде көрдүнмээн онза байдалдар дугайында информацияны башкарылга органнарынче киирер шиитпирни тодаргай байдалда чугулазын барымдаалап тургаш, информацияның үнген дөзү хүлээп алыр.

Яамылар, ведомстволар, бүдүрүлге черлери болгаш күүсекчи эрге-чагырга органнарының Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелинче киирер информациязының тургузуу немелде медээлер келген аайы-биле, ооң иштинде хайгыыл, авария-камгалал болгаш өске-даа чоруттунуп турар чугула ажылдарның түннелдери-биле немежир ужурлуг.

Онза байдалдар тургустунарының айыылы болгаш барымдааларының дугайында чугула медээни дамчыдарын байдалдың долузу-биле билдинип келиринге чедир саадатпас ужурлуг.

11. Онза байдалдар тургустунарының айыылы болгаш барымдааларының дугайында чугула информацияны удуртулга органнарының чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар талазы-биле айтырыгларны оларның ажыглалында бар-ла турган харылзаа аргаларын болгаш информация дамчыдарының чугулазын доктаадыр парольдарны (телефон-биле – «КАТАСТРОФА», телеграф-биле – «ШТОРМ») ажыглап турган шиитпирлээр тускай эргени алган оперативтиг-дежурный албаннары дамчыдар.

Чугула информацияның бижимел бадыткалы болгаш дүрген болгаш хүн бүрүнүң медеглелдери удуртулга органнарының удуртукчуларының азы доктааттынган чурум езугаар ат салыр эрге бердинген эрге-дужаал эдилекчилериниң ат салганы-биле дамчыттынар.

12. Объектилер болгаш девискээрлерниң айыыл чок чоруунуң хыналдазын харыылап турар база онза байдалдарны болдурбазы-биле хайгаарал болгаш контроль чорудуп турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнары онза байдалдар тургустунарының айыылы болгаш барымдааларының дугайында информацияны оларны чайладыр талазы-биле боттарының харыылаар девискээринге хүлээп ап турар хемчегериннен хамаарылга чокка доп-дораан Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелинче киирер.

Тыва Республиканың девискээринге чонну болгаш девискээрлерни муниципалдыг болгаш регионалдыг шынарлыг онза байдалдардан камгалаар адырга информация чыыр болгаш солчурунуң Чурумунга №1 капсырылга

Тыва Республиканың девискээринде турар яамылар, ведомстволар, тус чер бот-башкарылга органнары, бүдүрүлгелер болгаш албан черлериниң киирер ИНФОРМАЦИЯЗЫНЫҢ ТУРГУЗУУ

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы

Айыыл-халаптар медициназының албанының күштериниң бар-чогу, четчелеттингени, дериттингени болгаш белеткелиниң дугайында, оларны ажыглаары болгаш оон ыңай хөгжүдериниң дугайында.

Онза байдалдар чайладырынга хереглээр медицина чепсек-хереселдериниң курлавырларын тургузар, ажыглаар болгаш долдурарының дугайында.

Айыылдыг массалыг халдавырлыг аарыглар болгаш эпидемиялар дугайында барымдаалар болгаш баш бурунгаар медээлер дугайында.

Айыылдыг болгаш массалыг халдавырлыг аарыгларны болдурбазы-биле алдынып турар

профилактиктиг хемчеглер дугайында.

Онза байдалдарга санитарлыг ышкындырыглар дугайында баш бурунгаар медээлер дугайында.

Радиоактивтиг хирлениишкин, химиктиг болгаш биологтуг халдавырларның кижилерге чедирип болур болгаш чедирген багай салдарының дугайында.

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы

Чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар талазы-биле бүгү хевирлерниң ниити өөредилге черлеринге өөредилге программаларының дугайында.

Чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар адырга специалистер белеткээриниң дугайында.

Өөредилге объектилеринге онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладыры-биле чоруттунуп турар профилактиктиг хемчеглер дугайында.

Бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдарны чайладыр күштер болгаш чепсек-хереклерниң бар-чогу болгаш белеткелиниң дугайында.

Тыва Республиканың Бойдус курлавырларын ажыглаар яамызы

Арга-эзимнерниң өртке удур байдалын хайгааараар болгаш хынаар ажылдарның база өртке удур чоруттунар хемчеглерниң түннелдериниң дугайында.

Массалыг арга-арыг өрттериниң тургустунуп болур айыылы болгаш тургустунуп келген фактылары база оларны болдурбас болгаш чайладыр талазы-биле ажылдарның дугайында.

Арга-арыг өрттери, арга-арыг хоралакчыларының болгаш эпифитотияларның нептерээр одагларын чайладыр талазы-биле бар күштерни, чепсек-хереклерни болгаш курлавырларның дугайында.

Чер адааның сугларының экстремалдыг хирлениишкини, айыылдыг экзогенниг геологтуг ажыл-чорудулга дугайында.

Баланста турар гидротехниктиг тудугларның техниктиг байдалы болгаш оларның үер сугларын эрттиреринге беленииниң дугайында.

Базыышкынныг гидротехниктиг тудугларның авариялыг болгаш авария мурнунуң байдалдарының барымдааларының дугайында.

Үерге удур дарый хемчеглер дугайында.

Базыышкынныг гидротехниктиг тудугларга авариялар болдурбас талазы-биле хемчеглер дугайында.

Хөрзүннерниң экстремалдыг деградациязы, черлерниң хирленип, бокталып турарының дугайында.

Республиканың девискээринде экологтуг байдалдың дугайында.

Хирлендирер бүдүмелдерниң авариялыг үндүр октаашкыннары болгаш долгандыр бойдустуң экстремалдыг улуг хирлениишкининиң дугайында.

Суг аймаанның (хемнер болгаш өске-даа чайгаар бүткен хөөлбектер) балыктарга өлүмнүг хораны чедирип турар химиктиг бүдүмелдер-биле экстремалдыг хирлениишкининиң дугайында.

Тургузуг объектилеринде онза байдалдарны баш бурунгаар болдурбас болгаш чайладыр талазы-биле чоруттунуп турар профилактиктиг хемчеглер дугайында.

Бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдарны чайладыр күштер болгаш чепсек-хереклерниң бар-чогу, белеткелиниң дугайында.

Тыва Республиканың Үлетпүр яамызы

Айыылдыг бооп болур объектилерниң айыыл чок чоруунуң байдалы болгаш ону улам бедидериниң хемчегленииниң дугайында.

Ниити байдалды хайгааралга болгаш хыналдага алыр база Онза байдалдарны болдурбазы-биле чогуур хемчеглерни чорударының дугайында.

Онза байдалдарны болдурбазы-биле ажыглаар күштер болгаш чепсек-хереклерниң бар-чогу, четчелеттингени, дериттингени болгаш белеткелиниң дугайында.

Онза байдалдар тургустунуп келген барымдааларның база оларны чайладыры-биле чоруттунуп турар ажылдарның чорудуунуң дугайында.

Онза байдалдарны чайладыры-биле чорудар ажылдарны хандырарынга херек материалдыг курлавырларның бар-чогу, оларны тургузары, ажыглаары болгаш четчелээриниң дугайында.

Тургузуг объектилеринде онза байдалдарны баш бурунгаар болдурбас болгаш чайладыр талазы-биле чоруттунуп турар профилактиктиг хемчеглер дугайында.

Бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдарны чайладыр күштер болгаш чепсек-хереклерниң бар-чогу, белеткелиниң дугайында.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем яамызы

Онза байдалдар девискээрлеринде аъш-чем курлавырларының бар-чогу, оларны тургузар, ажыглаар болгаш четчелээриниң дугайында.

Аъш-чем болгаш болбаазырадылга бүдүрүлгезиниң айыылдыг бооп болур объектилериниң айыыл чок чоруунуң байдалы болгаш ону улам бедидериниң дугайында.

Дириг амытаннарның онза айыылдыг аарыгларының тывылдырыкчыларының тодараттынганы болгаш камгалал ветеринарлыг хемчеглерни чорударының дугайында.

Көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлериниң радиоактивтиг, айыылдыг химиктиг бүдүмелдер болгаш аар металлдар-биле хирленгенин хынаанының түннелдериниң дугайында.

Эпизоотиктиг, фитопатологтуг болгаш токсикологтуг хыналданың түннелдериниң дугайында.

Эпизоотиялар болгаш эпифитотияларны узуткаар талазы-биле бар күштер, чепсек-хереклер болгаш курлавырлар дугайында.

Харыылап турар объектилеринде тургустунуп келген онза байдалдарның дугайында баш бурунгаар медээлээр болгаш бар барымдаалар база оларны чайладыры-биле чоруттунар ажыл-чорудулга дугайында.

Онза байдалдарны чайладыры-биле чорудар ажылдарны хандырарынга херек материалдыг курлавырларның бар-чогу, оларны тургузары, ажыглаары болгаш четчелээриниң дугайында.

Тургузуг объектилеринде онза байдалдарны баш бурунгаар болдурбас болгаш чайладыр талазы-биле чоруттунуп турар профилактиктиг хемчеглер дугайында.

Бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдарны чайладыр күштер болгаш чепсек-хереклерниң бар-чогу, белеткелиниң дугайында.

Тыва Республиканың Тудуг, чурттал-га болгаш коммунал ажыл-агый яамызы

Онза байдалдар девискээрлеринде чоннуң чурттал-га хандырылгазының инженерлиг ниити байдалы болгаш инженер системаларының байдалының дугайында.

Харыылап турар объектилеринде тургустунуп келген онза байдалдарны чайладырынга база онза байдалдарда чоннуң чурттал-га хандырылгазының инженер системаларының турум ажылын хандырарынга херек бар күштер, чепсек-хереклер болгаш курлавырларның дугайында.

Онза байдалдар районнарында чоннуң чурттал-га хандырылгазының системазынга документацияның камгаладылга фондузунуң бар-чогу, тургузуу, байдалы болгаш ажыглалының дугайында.

Сейсмоайыылдыг девискээрлерде бажыңбалгат болгаш тудугларның айыыл чок чоруунуң байдалы база ону бедидери-биле алдынар хемчеглериниң дугайында.

Тудуг объектилеринде база чурттал-га-коммунал ажыл-агый объектилеринде авариялар-ның барымдаалары болгаш масштабтарының дугайында.

Айыылдыг геологтуг процесстер болгаш болуушкуннардан хоорайлар болгаш чурттал-га пунктуларының инженерлиг камгалалының байдалының дугайында.

Тургузуг объектилеринде онза байдалдарны баш бурунгаар болдурбас болгаш узуткаар талазы-биле чоруттунуп турар профилактиктиг хемчеглер дугайында.

Бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдарны чайладыр күштер болгаш чепсек-хереклерниң бар-чогу, белеткелиниң дугайында.

Бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдарны чайладыр күштер болгаш чепсек-хереклерниң бар-чогу, оларны тургузары, ажыглаары болгаш четчелээриниң дугайында.

Тыва Республиканың Садыг, амыдырал хандырылга болгаш сайгарылга ажылын хөгжүдериниң яамызы

Садыглажылга объектилеринде онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладыры-биле чоруттунуп турар профилактиктиг хемчеглер дугайында.

Бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдарны чайладыр күштер болгаш чепсек-хереклерниң бар-чогу, белеткелиниң дугайында.

Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы
Тыва Республиканың Саң-хөө, бюджет хайгаарал албаны

Онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладыры-биле, когараан чонга дуза чедирери-биле чоруттунуп турар ажылдың саң-хөө хандырылгазының дугайында.

Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлде яамызы

Онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладыр талазы-биле федералдыг тускай сорулгалыг программалар дугайында.

Тыва Республиканың Энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый яамызы

Одалга-энергетика комплекизиниң (ОЭТ, котельнаялар, газ хандырылгазының четкилери болгаш объектилери, хөмүр-даш бүдүрүлгезиниң объектилери) айыылдыг бооп болур объектилериниң айыыл чок чоруунуң байдалы болгаш ону бедидер талазы-биле хемчеглериниң дугайында.

Ниити байдалды хайгаараанының болгаш хынаанының болгаш онза байдалдарны чайладыры-биле чоруттунар хемчеглериниң түннелдериниң дугайында.

Онза байдалдарны чайладыр тургузуглар болгаш өске-даа тускай белеткеттинген күштер база чепсек-хереклерниң бар-чогу, четчелеттингени, дериттингени болгаш белеткелиниң дугайында.

Онза байдалдар тургустунуп келген барымдаалар болгаш оларны чайладыры-биле чоруттунуп турар ажыл-чорудулганың дугайында.

Онза байдалдарны чайладыры-биле чоруттунар ажылды хандырары-биле, онза байдалдар зоналарында болгаш оларның чанында турар девискээрлерде одалга курлавырлары болгаш оларның үндезин дөстериниң бар-чогу, оларны тургузары, ажыглаары болгаш четчелээриниң дугайында.

Онза айыылдыг чүүктерни көжүреринiң айыыл чок чоруун хандырары-биле алдынар хемчеглериниң дугайында.

Онза байдалды чайладып турар үеде база эвакуация хемчеглерин чорудуп турар үеде күштер, чепсек-хереклер, материал-техниктиг курлавырлар база чонну көжүрүп турарының дугайында.

Транспортка онза байдалдар тургустунуп келген барымдаалар болгаш оларны чайладыры-биле чоруттунуп турар ажылдарның дугайында.

Орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруун, ОЭК объектилериниң ажыл-чорудулгазының айыыл чок чоруун хандырары-биле алдынар хемчеглериниң дугайында.

Суг аймаанга кижилерни дилээр болгаш камгалаар күштер болгаш чепсек-хереклерниң четчелеттингени, дериттингени болгаш белеткелиниң дугайында.

Онза айыылдыг чүүктерни көжүреринiң айыыл чок чоруун хандырары-биле алдынар хемчеглериниң дугайында.

Онза байдалды чайладып турар үеде база эвакуация хемчеглерин чорудуп турар үеде күштер, чепсек-хереклер, материал-техниктиг курлавырлар база чонну көжүрүп турарының дугайында.

Транспортка онза байдалдар тургустунуп келген барымдаалар болгаш оларны чайладыры-биле чоруттунуп турар ажылдарның дугайында.

Орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруун хандырары-биле алдынар хемчеглериниң дугайында.

Тыва Республиканың девискээринде авиация болуушкуннарының дугайында.

Айыыл-халапка таварышкан агаар хемелериниң пассажирлерин болгаш экипажын дилээр болгаш камгалаар күштер болгаш чепсек-хереклерниң кылдыныгларының дугайында.

Авиация чепсек-хереклерининден когараан чонга дуза чедирериниң дугайында.

Объектилерге онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладыр талазы-биле чоруттунуп турар профилактиктиг хемчеглер дугайында.

Бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдарны чайладыр күштер болгаш чепсек-хереклерниң бар-чогу, белеткелиниң дугайында.

Онза байдалдарны чайладыры-биле чоруттунар ажылды хандырар материалдыг курлавырларның бар-чогу, оларны тургузары, ажыглаары болгаш четчелээриниң дугайында.

ААН «Тывасвязьинформ» (чөпшээрежилге-биле)

Онза байдалдар зоназынга харылзааны организастаар болгаш катап тургузарынга херек бар күштер, чепсек-хереклер, курлавырлар, оларның кииришкери болгаш улаштыр хөгжүдериниң дугайында.

Күрүнеиң информация курлавырларының дугайында.

Күрүне статистиказының федералдыг албанының Тыва Республикада девискээр органы (чөпшээрежилге-биле)

Күрүне илеткелин белеткээринге херек Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң көргузүглери.

Авария талазы-биле ниитижиттинген медээлер (хевирлер).

Россия Федерациязының Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада эргелели (чөпшээрежилге-биле)

Техногенниг шынарлыг онза байдалдар тургузуп болур террорисчи болгаш диверсиялыг актылар барымдаалары азы айыылының дугайында.

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы

Онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладырының чаңгыс аай Күрүне системазының тургузуунда Тываның девискээр подсистемазының функционалдыг тургузугларының белеткелиниң дугайында.

Онза байдалдардан когараан хамаатыларны хүлээп алыр, тургузар болгаш түр үеде чурттадыр талазы-биле хемчеглериниң дугайында.

Россия Федерациязының Федералдыг кызыгаар албаны (чөпшээрежилге-биле)

Кызыгаарлар аразының онза байдалдарының, Россия Федерациязының кызыгаар девискээринге бойдус айыыл-халаптары тургустунуп келген барымдаалар дугайында.

Долгандыр девискээрниң гидрометеорология болгаш мониторингизиниң Тывада республика төвү

Ала-чайгаар гидрометеорологтуг болгаш гелиофизиктиг бойдус болуушкуннарының баш бурунгаар медээзи, тургустунуп келгени болгаш хөгжүлдезиниң дугайында.

Долгандыр девискээрниң радиоактивтиг экстремалдыг хирлениишкини болгаш химиктиг бүдүмелдер-биле хорананганының дугайында.

Гидрометеорологтуг байдал болгаш ооң улай хөгжүлдезиниң баш бурунгаар медээзиниң дугайында.

Тыва Республикада Чазак харылзаазының төвү

Онза байдалдарда чазактың болгаш өске-даа хевирлериниң тускай харылзаа хевирлериниң системазының ниити байдалы болгаш ажыглаар аргазының дугайында.

Ростехнадзорның технологтуг болгаш экологтуг хайгаарал талазы-биле Енисейниң регионнар аразының эргелелиниң Тыва Республикада технологтуг болгаш энергетиктиг хайгааралдың килдизи (чөпшээрежилге-биле)

Даг, частыышкын болгаш өрт айыылы бар бүдүрүлгелериниң объектилериниң, үрезин шыгжаар болгаш болбаазырадыр бүдүрүлгелериниң, Ростехнадзорга хамааржыр өскедаа бүдүрүлгелер болгаш объектилериниң база айыылдыг чүүк сөөртүп турар транспорттуң айыыл чок чоруунуң байдалы болгаш аварияларның дугайында.

Россияның эртемнер академиязының Сибир салбырының бойдус курлавырларын комплекстиг шиңгээдип алырының Тывада институду

Чер шимчээшкиннериниң баш бурунгаар медээзи болгаш барымдааларының дугайында.

Сейсмологтуг хайгааралдарның медээлери.

Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнары

Айыылдыг бооп болур объектилериниң айыыл чок чоруунуң байдалы болгаш ону бедидер хемчеглериниң дугайында.

Онза байдалдарны болдурбазы-биле чоруттунуп турар хемчеглер дугайында.

Онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладырының чаңгыс аай Күрүне системазының тургузуунда Тываның девискээр подсистемазының онза байдалдар зоназынга авария-камгалал болгаш өске-даа чугула ажылдарны чорударынга херек күштериниң бар-чогу, четчелеттингени, дериттингени болгаш белеткелиниң дугайында.

Транспортка, бүдүрүлге, көдээ ажыл-агый объектилеринге, чурттал-га-коммунал ажыл-агый болгаш социал-культура сорулгалыг объектилерде тургустунуп келген онза байдалдарның баш бурунгаар медээзи, барымдаазы, масштабы болгаш уржуктары; харыылап турар девискээринде бойдус болгаш биологтуг айыыл-халаптар, эпидемиялар, эпизотиялар, эпифитотиялар дугайында.

Онза байдалдарны чайладып турары, онза байдалдарны чайладырынга ажыглаттынып турар күштер, чепсек-хереклер, саң-хөө болгаш материалдыг курлавырлар болгаш когараан чоннуң амыдырал хандырылгазын харыылаар хемчеглер дугайында.

Капсырылгалар:

1. Бо капсырылгада айыттынмаан федералдыг органнарның девискээр эргелелдери болгаш күүсекчи эрге-чагырганың республика органнары чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар адырда 1994 чылдың декабрь 21-де үнген «Чонну болгаш девискээрлерни бойдус болгаш техногенниг шынарлыг онза байдалдардан камгалаарының дугайында» №68-ФЗ Федералдыг хоойлунуң 6 үүлү болгаш Россия Федерациязының Чазааның 2003 чылдың декабрь 30-де үндүргени «Онза байдалдарны баш бурунгаар медээлээр болгаш чайладырының чаңгыс аай күрүне системазының дугайында» №794 доктаалы езугаар бодунуң ажыл-чорудулгазының база хүлээлгелериниң аайы-биле онза байдалдарны болдурбас болгаш чайладыр талазы-биле ажылдарны хандырарынга херек информацияны Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелинче киирер.

2. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазы болгаш тус чер бот-башкарылга органнары кайы-даа ведомствонуң харыылап турар объектилеринде (ооң иштинде чурттал-га-коммунал ажыл-агый болгаш социал-культура сорулгалыг объектилерде) онза байдалдар дугайында оперативтиг информацияны №3 капсырылга езугаар киирер.

Тыва Республиканың девискээринге чонну болгаш девискээрлерни муниципалдыг болгаш регионалдыг шынарлыг онза байдалдардан камгалаар адырга информация чыыр болгаш солчурунуң Чурумунга №2 капсырылга

ОНЗА БАЙДАЛДАР ДУГАЙЫНДА ИНФОРМАЦИЯНЫҢ КРИТЕРИЙЛЕРИ

Онза байдалдың үнген дөзүнүң ады	Онза байдалга хамаарыштырарының критерийлери
1	2
1. Техногенниг онза байдалдар *1.1. Транспорт авариялары (айыыл-халаптар)* А. Ниити критерийлер	
	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ (МРОТ); бүдүрүлге, албан черлери болгаш организацияларга (моон ыңай сөзүглелге - организациялар) – 500 АТМХ
Б. Онза байдалдың үнген дөзүнүң онзагайларын кичээнгейге алган критерийлер	
1.1.1. Чүүк, пассажир судноларының, биче хемчээлдиг судноларның авариялары, суднолар-биле эрикте, гидротехниктиг болгаш өске-даа объектилерниң үрелгени.	1. Суг объектилеринче 1т. болгаш оон хөй хемчээлдиг нефть болгаш нефтепродуктуларның авариялыг төктүүшкүнү. 2. Суг хөөлбектеринче суук болгаш хоюг токсиктиг бүдүмелдерниң эң-не кыдыкы болгу дег концентрациядан (моон ыңай – КБК) 5 болгаш оон хөй катап артыкка авариялыг төктүүшкүнү. 3. Шуурганның салдары-биле судноларның суг адаанче дүшкени, эрикче үндүр октатканы, судноларның сыык черге олурганы – аварияның (айыыл-халаптың) кандыг-даа барымдаазы. 4. Биче хемчээлдиг судноларның 5 болгаш оон хөй кижиниң өлгени-биле азы 10 болгаш оон хөй кижиниң когарааны-биле төнген үскүлежиишкини, чайылганы, суг адаанче дүшкени, эрикче үндүр октатканы, сыык черге олурганы. 5. Айыылдыг чүүк сөөртүп чоруур биче хемчээлдиг судноларга авариялар.
1.1.2. Аэропорттарга, старт шөлдеринге болгаш чурттал-га пунктуларынга база аэропорттан дашкаар, старт шөлдеринге болгаш чурттал-га пунктуларынга авиация айыыл-халаптары болгаш авариялары.	Агаар суднозунуң аңдарылганы, бузулганы – кандыг-даа аңдарылган, бузулган барымдаа.
1.1.3. Автоуруктарга авариялар (айыыл-халаптар) (улуг орук-транспорт авариялары болгаш айыыл-халаптары).	1. Айыылдыг чүүк сөөртүп чоруур автомобиль транспортунуң авариялары – аварияның кандыг-даа барымдаазы. 2. 10 болгаш оон хөй автотранспорт единицазының үрелиишкини. 3. Орук айыыл-халавының түннелинде бердинген девискээрге 12 шак дургузунда шимчээшкиннiң соксааны – орук айыыл-халавын (моон ыңай - ОАХ) онза байдалга хамаарыштырарының дугайында шиитпирни (моон ыңай ОБ) Тыва Республиканың онза байдалдар болгаш өрт айыыл чок чоруунуң комиссиязы (моон ыңай – ТР-ниң ОБ болгаш ӨАК) азы тус чер байдалдарының аайы-биле тус чер бот-башкарылга органнарының ОБ болгаш ӨАК хүлээп алыр. 4. Аар уржуктарлыг (5 азы оон хөй кижи өлген азы 10 азы оон хөй кижи когараан) ОАХ.

Онза байдалдың үнген дөзүнүң ады	Онза байдалга хамаарыштырарының критерийлери
1	2
1.2. Өрттер болгаш частыышкыннар (оон ыңай өрттенип болур)	
А. Ниити критерийлер	
1.2.1. Бажыңнар, тудуглар, бүдүрүлге тургузугларынга өрттер.	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал – 1500 болгаш оон хөй АТМХ
1.2.2. Бажыңнар, тудуглар, көдээ ажыл-агый тургузугларынга өрттер.	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал – 1500 болгаш оон хөй АТМХ
1.2.3. Садыг бүдүрүлгелериниң бажыңнары, тудуглары болгаш өрээлдеринге өрттер. Склад бажыңнары болгаш тудугларынга өрттер.	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал – 1500 болгаш оон хөй АТМХ
1.2.4. Транспорт херекселдеринге (оон иштинде суг, автомобиль, агаар транспорту) өрттер.	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал – 1500 болгаш оон хөй АТМХ
1.2.5. Чурталга, административтиг, өөредилге-кижизидилге, социал, культурлуг-дыштанылга сорулгалыг, кадык камгалал тудугларынга (кылыглары) өрттер.	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал – 1500 болгаш оон хөй АТМХ
1.2.6. Өске сорулгалыг объектилерге өрттер.	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал – 1500 болгаш оон хөй АТМХ
Б. ОБ-ниң үнген дөзүнүң онзагайларын кичээнгейге алган критерийлер	
1.2.7. Айыылдыг чүүк сөөртүп чоруур транспорт херекселдеринге өрттер.	Өрт болгаш частыышкынның кандыг-даа барымдаазы.
1.2.8. Шахталар, чер адааның болгаш даг казар ажылдарынга өрттер (частыышкыннар).	Өрт болгаш частыышкынның кандыг-даа барымдаазы.
1.2.9. Чазылбаан ок-чемзектиң тывылганы.	1. Чепсектиг үскүлежиишкиннер девискээринге ок-чемзектиң тывылганы – болуушкунну болгаш ОБ-ниң үнген дөзүнге хамаарыштырар шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели хүлээп алыр. 2. Чепсектиг үскүлежиишкиннер девискээринден дашкаар ок-чемзектиң тывылганы – чурталга пунктузунга тывылганының кандыг-даа барымдаазы; өске таварылгаларда болуушкунну болгаш ОБ-ниң унген дөзунге хамаарыштырар шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели хүлээп алыр.
1.2.10. Частыр бүдүмелдериниң (ок-чемзек) тывылганы (читкени).	1. Чепсектиг үскүлежиишкиннер девискээринге частыр бүдүмелдериниң (ок-чемзектиң) тывылганы – частыр бүдүмелдер (ок-чемзек) шыгжамырының кандыг-даа барымдаазы. 2. Чепсектиг үскүлежиишкиннер девискээринден дашкаар частыр бүдүмелдериниң (ок-чемзек) тывылганы (читкени) – тывылган барымдааны болгаш ОБ-ниң үнген дөзүнге хамаарыштырар шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели хүлээп алыр.
1.3. Авариялыг химиктиг айыылдыг бүдүмелдериниң (моон ыңай АХБ) үндүр октаар база (азы) тарадыры-биле (үндүр октаарының база (азы) тарадырының айыылы-биле) авариялар	
А.Ниити критерийлер	
1.3.1. АХБ-ни бүдүрүп, болбаазырадып азы шагжып (шыгжамырлар) турар үеде оларны үндүр октаар база (азы) тарадыры-биле (үндүр октаарының база (азы) тарадырының айыылы-биле) авариялар. 1.3.2. Аварияның түннелинде эгелээн химиктиг реакцияларның уржуундан АХБ-ниң тургустунуп, нептереп эгелээни.	1. Хөрзүнче токсиктиг бүдүмелдерни төккениниң барымдаазының дугайында ОБ-ниң дугайында дег Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелинче дыңнадыр. Санитар-камгаладылга зоназының кызыгаарында аварияны болгаш ОБ-ниң үнген дөзүнге хамаарыштырган КБК-ни, эң-не кыдыкы болгу дег деңнелди (КБД) эрттиргенин Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели тус чер байдалдарының онзагайларын кичээнгейге ап турганын тодарадыр. 2. Санитар-камгаладылга зоназындан дашкаар хирлениишкинниң (КБК, КБД-ни) 5 болгаш оон хөй катап көвүдээни-биле нептерээни. 3. Чер кырының, чер адааның сугларында (хоочураан хирлениишкин зоналарындан дашкаар) экологтуг хоралыг бүдүмелдериниң КБК-ден 100 база оон хөй катап эң-не хөйү-биле чаңгыс удаа көвүдээни. 4. Хөрзүннүң 100 болгаш оон хөй га двискээрге хирленгенинден КБД-ниң 50 болгаш оон хөй катап көвүдээни. 5. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 6. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ; организацияларга– 500 АТМХ
Б. ОБ-ниң үнген дөзүнүң онзагайларын кичээнгейге алган критерийлер	
1.3.3. АХБ үндүр октаар болгаш (азы) тарадып болур (үндүр октаар болгаш (азы) тарадырының айыылы бар) транспортта авариялар.	Токсиктиг бүдүмелдер үндүр октаан кандыг-даа барымдаа.
1.3.4. дайынчы хоралыг бүдүмелдерлиг авариялар.	Аварияның кандыг-даа барымдаазы.
1.3.5. АХБ үнген дөстүң тывылганы (читкени).	1. Мөңгүн суунуң тывылганы (төгүлген чери) – КБК-ни 50 болгаш оон хөй катап ашкан, азы 8 шак дургузунда 30-49 катап, азы 2 хонук дургузунда 20-29 катап. 2. АХБ үнген дөстүң тывылган (читкен) барымдаазын ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели хүлээп алыр (ниити критерийлерниң үстүнде бердинген шынарлары четпээн болза).
1.3.6. Метан, углекислый газ болгаш өске-даа айыылдыг химиктиг бүдүмелдериниң үнгени.	Үнген барымдааны ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели хүлээп алыр (ниити критерийлерниң үстүнде бердинген шынарлары четпээн болза).
1.3.8. Нефть болгаш нефтепродуктулар төгүлгени-биле холбашкан авариялар.	Нефтиниң 20 болгаш оон хөй тонна хемчээлге авариялыг төктүүшкүнү, суг объектилеринче 5 болгаш оон хөй тонна кирген болза.
Б. ОБ-ниң үнген дөзүнүң онзагайларын кичээнгейге алган критерийлер	
1.3.9. Иончуттунган херелдиң үнген дөстериниң тывылганы (читкени).	Иончуттунган херелдиң үнер дөстериниң читкен, оорлаткан азы тывылганының кандыг-даа барымдаазы.
1.4. Бажыңнар, тудуглар, породаларның хенертен бузулганы	
А. Ниити критерийлер	
	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи. Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ; организацияларга– 500 АТМХ
1.5. Электриэнергетика системаларынга авариялар	
А. Ниити критерийлер	
	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи. Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ; организацияларга– 500 АТМХ
Б. ОБ-ниң үнген дөзүнүң онзагайларын кичээнгейге алган критерийлер	
1.5.1. Автономнуг электристанцияларынга хереглекчилер биле чоннуң электри хандырылгазының ур үеде үзүктелиишкинин болдурган авариялар.	Чурталга кварталдарынга 1 болгаш оон хөй хонукта амыдырал хандырылга системаларының авариялыг соксаашкыны.
1.5.2. Электроэнергетика системаларынга (четкилеринге) кол хереглекчилер биле чоннуң электри хандырылгазының ур үеде үзүктелиишкинин болдурган авариялар.	Чурталга кварталдарынга 1 болгаш оон хөй хонукта амыдырал хандырылга системаларының авариялыг соксаашкыны.
1.5.3. Транспорттуң электрилиг контакт четкилериниң үрелиишкини.	Шимчээшкинниң үзүктелиишкиннерин ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели ояр оруктарны ажыглаар аргаларны болгаш өске-даа тус чер байдалдарын кичээнгейге ап турган хүлээп алыр.

Онза байдалдың үнген дөзүнүң ады	Онза байдалга хамаарыштырарының критерийлери
1	2
1.6. Электриэнергетика системаларынга авариялар	
А. Ниити критерийлер	
	Чурталга кварталдарынга 1 болгаш оон хөй хонукта амыдырал хандырылга системаларының авариялыг соксаашкыны. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи. Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 3. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ;
1.7. Арыглаар тудугларга авариялар	
А. Ниити критерийлер	
	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи. Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ; организацияларга– 500 АТМХ. 3. Аварияны ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели хүлээп алыр (бир эвес ниити критерийлерниң шынарлары четпээн болза).
1.8. Гидродинамиктиг авариялар	
А. Ниити критерийлер	
	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи. Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ; организацияларга– 500 АТМХ. 3. Аварияны ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели хүлээп алыр (бир эвес ниити критерийлерниң шынарлары четпээн болза).
2. Бойдустуң онза байдалдары	
2.1. Айыылдыг геофизиктиг болуушкуннар	
А. Ниити критерийлер	
Б. ОБ-ниң үнген дөзүнүң онзагайларын кичээнгейге алган критерийлер	
2.1.1. Чер шимчээшкиннери.	Чер шимчээшкиннери – 5 болгаш оон хөй баллга.
2.2. Айыылдыг геологтуг болуушкуннар	
А. Ниити критерийлер	
2.1.2. Көшке аймаа.	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи. Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ; организацияларга– 500 АТМХ. 3. Шөлде хөрзүн каттың үрелгени – 10 болгаш оон хөй га. 4. Тарып каан көдээ ажыл-агый культураларының азы үнүштериниң 100 болгаш оон хөй га черге хары угда узуткаттынганы.
2.2.4. Хөрзүннүң үрелиишкини, даг ийиниң хөрзүнүнүң үрелиишкини.	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи. Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ; организацияларга– 500 АТМХ. 3. Шөлде хөрзүн каттың үрелгени – 10 болгаш оон хөй га. 4. Тарып каан көдээ ажыл-агый культураларының азы үнүштериниң 100 болгаш оон хөй га черге хары угда узуткаттынганы.
2.3. Айыылдыг метеорологтуг болуушкуннар	
А. Ниити критерийлер	
	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи. Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ; организацияларга– 500 АТМХ. 3. Тарып каан көдээ ажыл-агый культураларының азы үнүштериниң 100 болгаш оон хөй га черге хары угда узуткаттынганы.
Б. ОБ-ниң үнген дөзүнүң онзагайларын кичээнгейге алган критерийлер	
2.3.1. Күштүг хат, оон иштинде күштүг казыргы, шуурган.	Хаттың дүргени (казыргы-биле катай) – 25 болгаш оон хөй м/сек; даглыг черлерде – 35 болгаш оон хөй м/сек.
2.3.2. Дыка күштүг чаъс (өл хар, харлыг чаъс).	Хар-чаъстың хемчээли – 12 болгаш оон эвээш шак дургузунда 50 болгаш оон хөй мм.
2.3.3. Күштүг чайык (дыка күштүг чайыктыг чаъс).	Хар-чаъстың хемчээли – 1 болгаш оон эвээш шак дургузунда 30 болгаш оон хөй мм.
2.3.4. Үргүлчүлелдиг күштүг чаъстар.	Хар-чаъстың хемчээли – 12 шактан хөй, ынчалза-даа 48 шактан эвээш үе дургузунда 100 болгаш оон хөй мм.
2.3.5. Дыка күштүг хар.	Хар-чаъстың хемчээли – 12-ден хөй эвес шак дургузунда 20-ден эвээш эвес мм.
2.3.6. Улуг долу.	Долунуң диаметри – 20 болгаш оон хөй мм.
2.3.7. Күштүг дүвүлүг хат.	Хаттың ортумак дүргени 15 болгаш оон хөй м/сек., көстүрү 500 м. эвээш турда, ниити азы чавыс хат.
2.3.8. Күштүг довурактыг (элезинниг) шуурган.	Болуушкунну ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели девискээр органнарының медээлеринге даянып тургаш хүлээп алыр.
2.3.9. Демир-удазыннарда күштүг кылама доштуг каттарның тыптып келгени.	Демир-удазыннарда кылама доштуг каттарның диаметри кылама дошка хамаарыштыр 20 болгаш оон хөй мм; өл харның нарын каъдынын тургустунганы база чыпшынганы – 35 болгаш оон хөй мм.
2.3.10. Күштүг туман.	Көстүрү 50 болгаш оон эвээш метр.
2.3.11. Күштүг соок.	Болуушкунну ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели девискээр органнарының медээлеринге даянып тургаш хүлээп алыр.
2.3.12. Күштүг изиг.	Болуушкунну ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели девискээр органнарының медээлеринге даянып тургаш хүлээп алыр.
2.3.13. Доңат.	Болуушкунну ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели девискээр органнарының медээлеринге даянып тургаш хүлээп алыр.
2.3.14. Каңдаашкын.	Болуушкунну ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели девискээр органнарының медээлеринге даянып тургаш хүлээп алыр.
2.3.15. Хар көшкениң батканы.	Болуушкунну ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели девискээр органнарының медээлеринге даянып тургаш хүлээп алыр.
2.5. Айыылдыг гидрологтуг болуушкуннар	
А. Ниити критерийлер	
	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи. Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ; организацияларга– 500 АТМХ. 3. Тарып каан көдээ ажыл-агый культураларының азы үнүштериниң 100 болгаш оон хөй га черге хары угда узуткаттынганы.
Б. ОБ-ниң үнген дөзүнүң онзагайларын кичээнгейге алган критерийлер	
2.5.1. Сугнуң бедик деңнели (үер, зажор, дош тырлыры, частыг үер), сель.	Болуушкунну ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели девискээр органнарының медээлеринге даянып тургаш хүлээп алыр.
2.5.2. Сугнуң чавыс деңнели.	Суг алыр кылыгларның төлевилел демдектеринден база суднолар эртер хемнериниң навигация деңнелдеринден10 хонуктан эвээш эвес хуусаа дургузунда чавызааны.
2.5.3. Эрте дош тургустунганы.	Болуушкунну ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели девискээр органнарының медээлеринге даянып тургаш хүлээп алыр.
2.6. Бойдустуң өрт халавы	
А. Ниити критерийлер	
	1. Өлген улустуң саны – 2 болгаш оон хөй кижи. Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 4 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал: хамаатыларга – 100 АТМХ; организацияларга– 500 АТМХ.
Б. ОБ-ниң үнген дөзүнүң онзагайларын кичээнгейге алган критерийлер	
2.6.1. Арга-арыгга болгаш ховуга өрттер, торф өрттенгени, одар-белчиирлерге өрттер.	Шөлде улуг хыналдага алдынмас өрттер: арга-арыгны чер кырынга камгалаарынга – 25 болгаш оон хөй га; арга-арыгның авиациялыг камгалалы – 200 болгаш оон хөй га. Торф өрттенген болгаш ховуга өрттер, одар-белчиирлерге өрттерни ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели тус черниң байдалын кичээнгейге ап турган хүлээп алыр.

Онза байдалдың үнген дөзүнүң ады	Онза байдалга хамаарыштырарының критерийлери
1	2
3. Биолог-социалдыг онза байдалдар	
3.1. Халдавырлыг, паразитарлыг аарыглар болгаш кижилер хораннанганы	
3.1.1. Онза айыылдыг аарыглар (холера, чума, туляремия, Сибирь язвазы, мелиоидоз, Ласстың жалыын аарыы, Марбург биле Эболдуң вирустарының тывылдырганы аарыглар).	Онза айыылдыг аарыгның таварылга бүрүзү.
3.1.2. Айыылдыг ижин-шөйүндү аарыглары (СП 1.2.01 1-94 езугаар патогенностуң I болгаш II бөлүктеринің аарыглары).	Бөлүү-биле аараан таварылгалар – 10-50 болгаш оон хөй кижи. Бир инкубация периодунда 2 болгаш оон хөй кижи чок болган.
3.1.3. Кижилерниң чылдагааны тодараттынмаан халдавырлыг аарыглары.	Бөлүү-биле аараан таварылгалар – 10 болгаш оон хөй кижи. Бир инкубация периодунда 2 болгаш оон хөй кижи чок болган.
3.1.4. Кижилерниң хораннанганы.	Аарыгны ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели санэпидхайгааралдың девискээр органнарының медээлеринге даянып тургаш хүлээп алыр.
3.1.5. Эпидемиялар.	Тыва Республиканың девискээринде өлүп хорап турарының азы аарып турарының деңнели чылда ортумак статистиктиг деңнелден 3 болгаш оон хөй катап бедип турар.
3.2. Көдээ ажыл-агый дириг амытаннарының болгаш балыктарның онза айыылдыг аарыглары	
3.2.1. Көдээ ажыл-агый дириг амытаннарының онза айыылдыг халдавырлыг аарыглары: ящур, калчаа аарыы, Сибирь язвазы, лептоспироз, туляремия, мелиоидоз, листериоз, чума (бода, шээр мыйыстыг мал), хаваннар чумазы, Ньюкасл аарыы, оспа, контагиоз плевропневмония.	1. Халдавырлыг чидиг аарыгның тодаргай (спорадиктиг) таварылга бүрүзү. 2. Халдавырлыг чидиг аарыгның элээн каш таварылгалары (эпизоотия).
3.2.2. Көдээ ажыл-агый дириг амытаннарының өске-даа халдавырлыг чидиг аарыглары, көдээ ажыл-агый дириг амытаннарының хоочураан халдавырлыг аарыглары (бруцеллез, туберкулез, лейкоз, сап болгаш өске-даа).	1. Тыва Республиканың бир азы элээн каш муниципалдыг районнарының девискээринге дириг амытаннарның өлүп хорааны – 10 болгаш оон хөй баш (эпизоотия). 2. Тыва Республиканың бир азы элээн каш муниципалдыг районнарының девискээринге дириг амытаннарның массалыы-биле аарааны – 100 болгаш оон хөй баш (эпизоотия).
3.2.3. Дириг амытаннарның экзотиктиг аарыглары болгаш чылдагааны билдинмес аарыглар.	Аарыгның таварылга бүрүзү.
3.2.4. Балыктарның массалыы-биле өлүп хорааны.	Балыктарның массалыы-биле өлүп хорган таварылгаларны ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели көдээ ажыл-агый эргелеп-башкарар девискээр органнарының медээлеринге даянып тургаш хүлээп алыр.
3.3. Көдээ ажыл-агый үнүштериниң болгаш арга-арыгның карантинниг болгаш онза айыылдыг аарыглары база хоралакчылары	
3.3.1. Үнүштерниң аарыглар болгаш хоралакчылардан массалыы-биле когарааны.	Үнүштерниң узуткаттынарынга азы 100 болгаш оон хөй га шөлден экономика талазы-биле чугула салдарлыг кылдыр дүжүттү чедир албайн барганынга чедирген үнүштерниң аарыглары.
3.3.2. Арга-арыгның аарыглар болгаш хоралакчылардан массалыы-биле когарааны.	Арга-арыгның аараанының таварылгаларын ОБ-ге хамаарыштырарының дугайында шиитпирни Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели девискээр органнарының медээлеринге даянып тургаш хүлээп алыр.
4. Улуг террорисчи актылар	
А. Ниити критерийлер	
	1. Өлген улустуң саны – 5 болгаш оон хөй кижи. Чыдар эмнелгеже кирген улустуң саны – 10 болгаш оон хөй кижи. 2. Дорт материалдыг когарал – 1 муң ажыг АТМХ.

Тыва Республиканың девискээринге чонну болгаш девискээрлерни муниципалдыг болгаш регионалдыг шынарлыг онза байдалдардан камгалаар адырга информация чыыр болгаш солчурунуң Чурумунга №3 капсырылга

Тыва Республиканың девискээринге чонну болгаш девискээрлерни муниципалдыг болгаш регионалдыг шынарлыг онза байдалдардан камгалаар, өрт айыыл чок чоруунуң адырынга информация киириниң

ХУУСААЛАРЫ

Информацияның (дыңнадыгның) ады	Кым киирип турар	Кымга киирип турар	Киириниң үргүлчүлелдии болгаш хуусаалары
1	2	3	4
Онза байдал айыылының (баш бурунгаар медээзинің) дугайында информация (дыңнадыг).	Бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организацияларның (өнчү хевир болгаш чагыртканындан хамаарылга чокка) удуртукчулары – техногенниг онза байдалдар дугайында.	Хоорай округунуң, муниципалдыг районнуң, хоорай азы көдээ чурттаар черниң онза байдалдар талазы-биле комиссиясының даргазынга (моон ыңай – ОБК болгаш ӨАЧ).	Бар турган харылзаа херекселдеринден оперативтиг дежурный-диспетчер албанын дамчыштыр (ЧДДА) доп-дораан. Байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, байдал хенертен баксыраан таварылгада – доп-дораан.
	Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының чагырга болгаш девискээр эргелелдери.	Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының чогуур девискээр эргелелдеринге чагырткан аайы-биле.	Бар турган харылзаа херекселдеринден ЧДДА дамчыштыр доп-дораан. Байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, байдал хенертен баксыраан таварылгада – доп-дораан.
	Тус чер бот-башкарылга органнарының удуртукчулары – бойдус, техногенниг, биолог-социалдыг онза байдалдар дугайында.	Тус чер бот-башкарылга органнарының удуртукчуларынга.	Бар турган харылзаа херекселдеринден ЧДДА дамчыштыр доп-дораан.
	Муниципалдыг районнуң, хоорай азы көдээ чурттаар черниң ОБК болгаш ӨАЧ даргазы.	Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының чогуур девискээр эргелелдеринге чагырткан аайы-биле.	Байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, байдал хенертен баксыраан таварылгада – доп-дораан.
	Тыва Республиканың ОБК болгаш ӨАЧ даргазы.	Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга.	Бар турган харылзаа херекселдеринден ЧДДА дамчыштыр доп-дораан. Байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, байдал хенертен баксыраан таварылгада – доп-дораан.
	Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилелиниң директору.	Тыва Республиканың ОБК болгаш ӨАЧ даргазынга.	Бар турган харылзаа херекселдеринден ЧДДА дамчыштыр доп-дораан. Байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, байдал хенертен баксыраан таварылгада – доп-дораан.
	Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының девискээр эргелелдери.	Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол эргелелиниң даргазынга.	Бар турган харылзаа херекселдеринден ЧДДА дамчыштыр доп-дораан база оон соонда бижимел бадыткал-биле. Байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, байдал хенертен баксыраан таварылгада – доп-дораан.
		Россияның ОБЯ-ның Кол эргелелинге, Тыва Республиканың ОБК болгаш ӨАЧ даргазынга.	Бар турган харылзаа херекселдеринден ЧДДА дамчыштыр доп-дораан база оон соонда бижимел бадыткал-биле. Байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, байдал хенертен баксыраан таварылгада – доп-дораан.
Онза байдалдың барымдаазы болгаш чугула параметрлериниң дугайында информация (дыңнадыг).	Бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организацияларның (өнчү хевир болгаш чагыртканындан хамаарылга чокка) удуртукчулары – техногенниг онза байдалдар дугайында.	Муниципалдыг районнуң, хоорай азы көдээ чурттаар черниң ОБК болгаш ӨАЧ даргазынга.	Бар турган харылзаа херекселдеринден оперативтиг дежурный-диспетчер албанын дамчыштыр (ЧДДА) доп-дораан.
		Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының чогуур девискээр эргелелдеринге чагырткан аайы-биле.	Бар турган харылзаа херекселдеринден оперативтиг дежурный-диспетчер албанын дамчыштыр доп-дораан база оон соонда бижимел бадыткал-биле. Баштайгы хонукта байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, оон соонда хонук бүрүзүнде 6 шак болгаш-ла бар турган харылзаа херекселдеринден база бижимел-биле.
	Тус чер бот-башкарылга органнарының удуртукчулары – бойдус, техногенниг, биолог-социалдыг онза байдалдар дугайында.	Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга.	Бар турган харылзаа херекселдеринден ЧДДА дамчыштыр доп-дораан база оон соонда бижимел бадыткал-биле. Баштайгы хонукта байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, оон соонда 6 шакка чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле бар турган харылзаа херекселдеринден база бижимел-биле.
	Муниципалдыг районнуң, хоорай азы көдээ чурттаар черниң ОБК болгаш ӨАЧ даргазы.	Тыва Республиканың ОБК болгаш ӨАЧ даргазынга.	Бар турган харылзаа херекселдеринден ЧДДА дамчыштыр доп-дораан база оон соонда бижимел бадыткал-биле. Баштайгы хонукта байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, оон соонда 6 шак 30 минутага чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле бар турган харылзаа херекселдеринден база бижимел-биле.
	Тыва Республиканың ОБК болгаш ӨАЧ даргазы.	Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол эргелелиниң даргазынга.	Бар турган харылзаа херекселдеринден ЧДДА дамчыштыр доп-дораан база оон соонда бижимел бадыткал-биле. Баштайгы хонукта байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, оон соонда 7 шакка чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле бар турган харылзаа херекселдеринден база бижимел-биле.
	Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели.	Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол эргелелиниң даргазынга.	Бар турган харылзаа херекселдеринден ЧДДА дамчыштыр доп-дораан база оон соонда бижимел бадыткал-биле. Баштайгы хонукта байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, оон соонда 7 шакка чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле бар турган харылзаа херекселдеринден база бижимел-биле.
	Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының девискээр эргелелдери.	Россияның ОБЯ-ның Кол эргелелинге, Тыва Республиканың ОБК болгаш ӨАЧ даргазынга.	Бар турган харылзаа херекселдеринден ЧДДА дамчыштыр доп-дораан база оон соонда бижимел бадыткал-биле. Баштайгы хонукта байдалды 4 шак болгаш-ла тодарадыр, оон соонда 7 шакка чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле бар турган харылзаа херекселдеринден база бижимел-биле.
Чонну болгаш девискээрлерни камгалаар хемчеглер, авария-камгалал болгаш өске-даа чугула ажылдар чорударының дугайында информация (дыңнадыг).	Бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организацияларның (өнчү хевир болгаш чагыртканындан хамаарылга чокка) удуртукчулары – техногенниг онза байдалдар дугайында.	Муниципалдыг районнуң, хоорай азы көдээ чурттаар черниң ОБК болгаш ӨАЧ даргазынга.	Онза байдалдың турғустунуп келген барымдааның дугайында дыңнадыгны алган үеден эгелээш 2 шактан орайтатпайн бижимел-биле, оон соонда хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир.
		Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының чогуур девискээр эргелелдеринге.	Онза байдалдың турғустунуп келген барымдааның дугайында дыңнадыгны алган үеден эгелээш 2 шактан орайтатпайн бижимел-биле, оон соонда хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир.
	Тус чер бот-башкарылга органнарының удуртукчулары – бойдус, техногенниг, биолог-социалдыг онза байдалдар дугайында.	Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга.	Онза байдалдың турғустунуп келген барымдааның дугайында дыңнадыгны алган үеден эгелээш 2 шактан орайтатпайн бижимел-биле, оон соонда хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир.
	Муниципалдыг районнуң, хоорай азы көдээ чурттаар черниң ОБК болгаш ӨАЧ даргазы.	Тыва Республиканың ОБК болгаш ӨАЧ даргазынга.	Онза байдалдың турғустунуп келген барымдааның дугайында дыңнадыгны алган үеден эгелээш 3 шактан орайтатпайн бижимел-биле, оон соонда 6 шак 30 минутага чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле.
	Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели.	Россияның ОБЯ-ның Кол эргелелинге.	Онза байдалдың турғустунуп келген барымдааның дугайында дыңнадыгны алган үеден эгелээш 4 шактан орайтатпайн бижимел-биле, оон соонда 7 шакка чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле.
Онза байдалды чайладырынга киириштирген күштер болгаш чепсек-херекселдер дугайында информация (дыңнадыг).	Бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш организацияларның (өнчү хевир болгаш чагыртканындан хамаарылга чокка) удуртукчулары – техногенниг онза байдалдар дугайында.	Муниципалдыг районнуң, хоорай азы көдээ чурттаар черниң ОБК болгаш ӨАЧ даргазынга.	Онза байдалдың турғустунуп келген барымдааның дугайында дыңнадыгны алган үеден эгелээш 2 шактан орайтатпайн бижимел-биле, оон соонда 7 шакка чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле.
		Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының чогуур девискээр эргелелдеринге.	Онза байдалдың турғустунуп келген барымдааның дугайында дыңнадыгны алган үеден эгелээш 2 шактан орайтатпайн бижимел-биле, оон соонда 7 шакка чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле.
	Тус чер бот-башкарылга органнарының удуртукчулары – бойдус, техногенниг, биолог-социалдыг онза байдалдар дугайында.	Муниципалдыг районнуң, хоорай азы көдээ чурттаар черниң ОБК болгаш ӨАЧ даргазынга.	Онза байдалдың турғустунуп келген барымдааның дугайында дыңнадыгны алган үеден эгелээш 2 шактан орайтатпайн бижимел-биле, оон соонда 7 шакка чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле.
	Муниципалдыг районнуң, хоорай азы көдээ чурттаар черниң ОБК болгаш ӨАЧ даргазы.	Тыва Республиканың ОБК болгаш ӨАЧ даргазынга.	Онза байдалдың турғустунуп келген барымдааның дугайында дыңнадыгны алган үеден эгелээш 3 шактан орайтатпайн бижимел-биле, оон соонда 6 шак 30 минутага чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле.
	Тыва Республиканың ХК болгаш ОБ агентилели.	Россияның ОБЯ-ның Тыва Республикада Кол эргелелин	Онза байдалдың турғустунуп келген барымдааның дугайында дыңнадыгны алган үеден эгелээш 4 шактан орайтатпайн бижимел-биле, оон соонда 7 шакка чедир хонук бүрүзүнде 6 шакка чедир байдал-биле.

"ТЫВАЭКСПО-2007" — найысылал Кызылга эрткен

ЧЕДИИШКИННЕРГЕ БҮЗҮРЕЛ УЛГАТКАН

Регионнар аразында бо чылын болуп эрткен 4-кү «ТываЭкспо-2007» делгелге-ярмарка бодунуң ажылын сентябрь 8-9-туң хүннеринде уламчылаан. Эрткен чылын болуп эрткен «ТываЭкспо-2006» делгелге-ярмаркага 35 муң кызылчылар болгаш Кызылдың аалчылары киришкен болгаш 57 керээлерни база дугуржулгаларны чарган. Ооң ниити бараан саарылгазы 1,5 млн. рубль четкен турган. Ам бо чылын эртип турар делгелге-ярмарканы көрүп келген кижилерниң саны оон-даа хөй болган. Ажыы-биле чугаалааргa, республиканың ыраккы булуңнарындан сайгарлыкчылар, ажыл-агый чорудуп турар кооперативтерниң удуртукчулары чедип келген турар болду. «ТываЭкспо-2007» делгелге-ярмарканың ажыын, дузазын республиканың чурттакчы чону билип эгелээни оон-на тодаргай көстүп турду.

ТР-ниң Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелдиң директору Анжела Юй делгелге-ярмаркага хамаарыштыр бодалын мынчаар чугаалады:

—Республиканың экономиказы көдүрлүп орар. Биске деткимче чугула херек, ооң иштинде бистиң-биле кожа чурттап турар регионнардан. Тудугга, энергетикага болгаш чурттарга коммунал ажылагыйларынга чаа технологияны ажыглаар талазы-биле оларның арга-дуржулгазы улуг. Ынчангаш «Тыва: тудуг, энергетика болгаш чурттарга-коммунал ажыл-агыйы» деп тускай делгелгени организастаан чылдагааны ында. Тудуг үлетпүрү, энергетика комплекизи болгаш чурттарга-коммунал ажылагый комплекизи-биле ажылдап турар компанияларга, бистиң республикавыс дыка сонуургалдыг болуп турар.

Республикага «Тыва: тудуг, энергетика болгаш чурттарга-коммунал ажыл-агыйы» деп делгелгени организастаарын эрткен чылын болуп эртип турган «ТываЭкспо-2006» делгелге-ярмарканың үезинде, ындыг саналды Тыва Республиканың Чазаа киирген турган. Ону өөренип көргеш, бо делгелге-ярмарканың кол организаторларының бирээзи — «СибЭкспоСервис-Н» фирманың удуртулгазы ол талазы-биле улуг ажылды чорутканы делгелге-ярмарка үезинде көзүлген.

Бо делгелгениң хемчээлинге, тудугнуң төлевилелдер ажылын күүседир талазы-биле Хакасияның «Абаканграждан-проект институду» күрүнеиң каттышкан бүдүрүлгезиниң ажылдары дыка эки көстүп турду. Бо институт 1959 чылда тургустунган, ам ында 108 кижи ажылдап турар, оларның 90 хуузу дээди эртемниг инженерлер. Кандыг-даа тудуг төлевилелден эгелээр болгай, бедик шынарлыг кылдынган төлевилел тудугнуң хөгжүлдезинге кол черни ээлээр. Бо институттуң ажылындан көрүп-даа, өөренип ап болур үүлдер хөй.

«Тыва: тудуг, энергетика болгаш чурттарга-коммунал ажылагыйы» тускай делгелгеге киржири-биле Сибирь регионнарындан болгаш Москва облазындан, Украинадан, Моолдан 28 бүдүрүлгелер киржип келген. Бо талазы-биле Хакасияның болгаш Красноярскиниң бүдүрүлгелери дыка хөй хевирниң продукцияларын делгеп салган. Ылаңгыя Абакан хоорайдан «Ваши окна» компанияның пластиктиг соңгалары көскү черни ээлеп турар. Компания Австрия болгаш бельгий-немец технология-биле пластиктиг соңгаларны бүдүрүп үндүрүп турар. Ол соңгаларның системазы үүгле чылыгны хевээр арттырар эвес, дааш-шимээнден камгалаары-биле кончуг таарымчалыг.

Красноярскиниң «Базальдыг материалдар заводу»КХЭ-ниң чылыг камгалаар материалдары дыка сонуургалдыг болуп турар. Ону чылыг хоорзаларынга болгаш энергетика дериг-хереклерлерге калбаа-биле ажыглап турар, ортумак ажыглаар хуусаазы 75 чыл болур. Красноярскиниң «Призм» КХЭ-ниң электрилиг, электроннуг, радиотехниктиг болгаш өске-даа дериг-хереклерлери көскү черни ээлеп турду. База-ла Красноярскиден келген «ИНЭНЕРГОТЕХ» КХЭ-ниң насостар, бассейн, вентиляция болгаш фонтанга ажыглаар дериг-хереклерлерин Сибирь регионнарының субъектилери калбаа-биле ажыглап турар. Тудуг, энергетика болгаш чурттарга-коммунал ажылагыйынга ажыглаар чаа технологиялар кылдынган кандыг материалдарны чок дээр.

Красноярскиден «СтройЦентр» КХЭ агаар чылыдар дериг-хереклерлерниң улуг-биче кандыгдаа хевирлерин театрның даштында делгеп салып каан. Ол бүдүрүлгениң төлээзи Евгений Ашиковтуң чугаалап турары-биле алырга, садып ап турар улус хөй, керээлерни база чарып ап турар. База-ла Красноярскиден «КСК» КХЭ немец бүдүрүлгелерниң кылганы бичии электри станцияларының үш хевирин эккелген. Бо станцияларны сайгарлыкчылар дыка-ла сонуургап турар болду. Чүге дээрге, ол станцияларның кызыл-чаар материалдарга чарыгдалы эвээш болгаш шимчедикчини үр болгаш бүзүрелдиг ажыглаарында болуп турар. Немецтерниң бүдүргени техниктиг дериг-хереклерлери чүгле Россияда эвес, делегейде көскү черни ээлеп турары билдингир болгай.

Тудуг, энергетика болгаш чурттарга-коммунал ажыл-агый талазы-биле эрткен чылын ТР-ниң Чазааның киирген дилээн чедимчелиг күүсеттинген деп бодаар кижи болдум. Бистиң республикада тудуг, чурттарга-коммунал ажыл-агый адырынга чаа технологияны ажыглаар талазы-биле Сибирь регионнарындан чыдып каап турарывыс чажыт эвес-ле болгай. Чамдык сайгарлыкчылар ажыл-агыйжы чугааларны чорудуп, керээ, дугуржулгаларны чарып чоруп турдулар.

Моолдуң төлээлери театрның даштында өөн типкен, садыглап турар болдулар. Олар колдуунда хевис кылыгларының 15 хевирлерин, национал идик-хеп эккелген болдулар. Хевистери 400 рубльден 12 муң рубль чедир өртектиг. Сайгарлыкчы Ончунаның чугаалап турары-биле алырга, Моолдуң Улангом хоорайдан келген, садып турар бараннарын Улан-Баторга бүдүрген. Оларның бараанын чон дыка сонуургап, күзелдии-биле садып ап турдулар. Театрның иштинде «УВС ХУНС» акционер ниитилел чыжыргана үзү, ижер суксуннар дээш, хөй-ле бараннарны делгеп салып алганын келген чон сонуургаан.

Улан-Удэ хоорайдан келген «Байкалфарм» ажык акционер ниитилел бо делгелге-ярмаркага водканың дөрт хевирин делгеп салган. Бо водкаларны ең-не арыг спирттен болгаш 220 метр ханы чер адааның суу-биле кылган болуп турар. Технологтарның чугаалап турары-биле алырга, водканың шынары сугдан хамааржыр дээр болгай, ынчангаш оларның суу арыг, шынарлыг болганы-биле продукциязы бедик шынарлыг болуп турар. Бо чылын олар «Продэкспо-2007» делегей делгелгезинге киришкеш, ооң дээди шаңналын алганнар. Водка бүдүрер талазы-биле Сибирь федералдыг округта кол черни ээлеп турар, оларның чылда орулгазы 2 млрд. рубль чедип турар.

Бистиң кожаларывыс Минусинскиден келген сайгарлыкчылар дузаан балыктар болгаш ногаа аймааның янзы-бүрү хевирлерин делгелге-ярмаркага эккелгеннер.

Чымчак үлетпүрнүң талазы-биле Новосибирск хоорайның бүдүрүлгелериниң эккелген бараны дыка хөй болду. «Северянка» садыг-фабриканың боттарының дараан эр болгаш херээжен костюмнары, А.М.Плетневаның «Стильный трикотаж» хуу бүдүрүлгезиниң янзы-бүрү хептери, «Корс» акционер ниитилелдиң эр, херээжен сапожкалары, «Юнис» КХЭ-ниң кештен кылган тоннары, «Мирос» ААН-ниң күскү тоннарын көрүп келген чон сонуургал-биле садып ап турарын эскердим. Оларның делгелге-ярмаркага эккелген бараннарының шынары эки, өртээ база таарымчалыг болуп турар.

Бистиң республикадан «Урянхай» агроүлетпүр комплекизи КХЭ-ниң эттен кылган кылыглары, «Суй-Белек» күрүнеиң каттышкан бүдүрүлгезиниң дараан тыва национал идик-хептери, суй белектери делгелге-ярмарканың национал овур-хевирин киирип турарын кижи дораан эскериптер. «Кызылдың караа көрбестерниң өөредилге бүдүрүлге чери» КХЭ-ниң теве дүгүнден кылган удуур шоодайлары, «Тыва молоко» күрүне бүдүрүлгезиниң сүттен кылган продукциязы, «Саянның хевистери» ААН-ниң хевистери, болбаазырадып кылган кештери, кидистери, чеңи чок хөректээштер бир онзагай көстүп турду. Чадааның «Юрта» күрүнеиң каттышкаш бүдүрүлгезиниң чазап кылганы, өг иштинге ажыглаар эт-севиниң шынары дыка эки. Бо бүдүрүлге чоокта чаа тургустунган-даа болза, бо хире улуг делгелгеге киржип турары, оларның чаа технологияны ажыглап, чедиишкинниг ажылдап турарының түңнели-дир.

Ооң-биле чергелештир бистиң улусчу чурукчу мастерлеривис боттарының хол-биле кылган янзы-бүрү суй белектерин делгелгеге киириштиргеннер. Сүт-Хөл кожуундан тыва национал хөгжүм хереклерлери кылыр мастер Биче-оол Ондар бодунуң кылганы тыва хөгжүм хереклерлерин киириштиргени өөрүнчүг. Келген аалчылар-ывыс ону база сонуургаар боор чорду. Каа-Хем кожуундан келген «Уран-Чула» кооперативи тыва национал чемни делгеп салган.

Ниитизи-биле алыр болза, бо чылын эрткен «ТываЭкспо-2007» делгелге-ярмаркага бистиң республиканың бүдүрүлгелери черле багай эвес киришкеннер.

Сентябрь 9-та 13 шакта В.Көкоол аттыг хөгжүм-шии театрынга, регионнар аразының 4-кү «ТываЭкспо-2007» делгелге-ярмарканың болгаш «Тыва: тудуг, энергетика, чурттарга-коммунал ажыл-агыйы» тускай делгелгениң түңнелин үндүрүп, тиилекчилерни шаңнаан.

ТР-ниң Экономика яамызының сайыдының оралакчызы Б.Д.Оюн делгелге-ярмаркага киржип келген аалчыларга өөрүп четтиргенин илереткеш, оларның чымыштыг ажыл-ижинге чедиишкиннерни күзээн. Ниитизи-биле бо делгелге-ярмаркага 48 муң кызылчылар болгаш аалчылар киришкен, 86 керээлерни болгаш дугуржулгаларны чарган, 2 млн. рубль ажыг бараанны сайгарып саткан. Эрткен чылын 57 керээлерни болгаш дугуржулгаларны чарган турган болза, бо чылын колдуу ийи катап өзе бергени «Тыва: тудуг, энергетика болгаш чурттарга-коммунал ажыл-агыйы» тускай делгелгени организастаанында болуп турар. Чедиишкиннерге бүзүрел улгаткан деп чаңгыс түңнелди үндүрүп болур

Делгелгени организастап эрттирип турар комиссия, ооң түңнелин үндүрүп тургаш, бир дугаарында «ТываЭкспо-2007» делгелге-ярмарканың тиилекчилеринге шаңналдарны тывыскан. Ең-не шынарлыг бараннарны делгелгеге киириштиргени дээш «ТываЭкспо-2007» делгелге-ярмарканың алдын медалы болгаш диплому-биле Тыва Республиканың «Урянхай» агроүлетпүр комплекизи КХЭ, Бурят Республиканың Улан-Удэ хоорайдан «Байкалфарм» ААН, Кызыл хоорайның «Кызылдың хлеб комбинады» ААН шаңнатканнар.

«Тыва: тудуг, энергетика болгаш чурттарга-коммунал ажыл-агыйы» тускай делгелгениң алдын медалы болгаш диплому-биле Тыва Республиканың «Фрактал» бүдүрүлге-тудуг кооперативи, Хакас Республиканың «Абакан-граждан-проект институду» күрүнеиң каттышкан бүдүрүлгези, Красноярск хоорайның «Призм» КХЭ шаңнатканнар.

Болуп эрткен делгелгеге идепкейлиг киржип, шынарлыг бараннарны киириштиргени дээш «ТываЭкспо-2007» делгелге-ярмарканың дипломнары-биле Новосибирск хоорайдан «Корс» АН, «Северянка» садыг-фабрика, «Юнис» КХЭ, «Мирос» ААН, Хакасиядан В.В.Черепановтуң «Водопад Хакасия»хуу бүдүрүлгези, үстүнде бижээним Моолдан келген шупту бүдүрүлгелер, Сүт-Хөл кожуундан Тыва национал хөгжүм хереклерлери кылыр мастер Биче-оол Ондар, «Саянның хевистери» ААН, «Кызылдың караа көрбестер өөредилге бүдүрүлге чери» КХЭ, «Тыва молоко» күрүнеиң каттышкан бүдүрүлгези болгаш өске-даа хөй организациялар шаңналдыг черге төлептиг болганнар.

«Тыва: тудуг, энергетика болгаш чурттарга-коммунал ажыл-агыйы» тускай делгелгениң дипломнары-биле Тыва Республиканың Сбербанкызы, Новосибирск хоорайның «Студия Компас» КХЭ, Хакасияның «РЕМАКС» КХЭ, Тыва Республикадан «Суй-Белек» болгаш «Юрта» күрүнеиң каттышкан бүдүрүлгелери шаңнатканнар. Ең эки бараан бүдүрүкчүлериниң тускай шаңналынга Чадаана хоорайның «Юрта» ККБ, Кызыл хоорайның «Суй-Белек» күрүне бүдүрүлгези, Кызыл хоорайның «Долума» ателье-студиязы төлептиг болганнар.

Тыва Республиканың Чазааның мурнундан ТР-ниң Экономика яамызының сайыдының оралакчызы Б.Д.Оюн Новосибирск областың үлетпүр болгаш сайгарлыкчы чорук хөгжүлдезиниң департаментизиниң удуртукчузу Сергей Николаевич Семкага, «Республиканың эртем-инновация төвү» сайгарлыкчы эвес кады ажылдажылга төвүнүң чиңгине директору Евгений Докурович Монгушка, ТР-ниң Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелдиң директору Анжела Юйга делгелге-ярмарканы бедик деңнелге организастап эрттиргени дээш өөрүп четтиргенин илереткен.

Сергей ХЕРТЕК.

Садып алыкчыга бараанны сүмелеп турары.

«Урянхай» агроүлетпүр комплекизи.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

САЙЗЫРА-ЛА, ЧЕЧЕКТЕЛ-ЛЕ, ЫНАК ХООРАЙЫМ

(Уланчызы. Эгези 2-ги, 3-кү арыннарда).

Акша-оол Тойбу-Хаа, Ханды Суктур, Сүсүрбей Монгуш, Күске Опай-оол, Билчитмаа Монгуш оргкомитеттиң белектерин алганнар.

Хоочуннар мурнундан Дадар-оол Хандыевич Монгуш сөс ап, чүве чугаалаан: «Хүндүлүг чонум! Бөгүн Кызыл Хоорайның хүнүн демдеглеп эрттирип турар-дыр. Бо байырлалды организастап эрттирип турар даргаларывыска база кожавыста Спутник суурнуң өөреникчилеринге, башкыларынга, уран чүүл училищезиниң сургуулдарынга өөрүп четтиргенивисти илередип тур мен. Мону кончуг эки эгелээшкин деп санап тур мен. Моон соңгаар шак мындыг байырлалдардан организастап, эки чараш чүүлдерни ам-даа чонга, ылаңгыя хоочуннарга кылып турарын күзедим». Белек алган хоочуннарга тураскаадып, тыва улустуң «Аялгам-дыр» деп ырызын уран чүүл училищезиниң 4-кү курсчузу Раида Ооржак бараалгаткан.

Оргкомитеттиң планы езугаар Спутник суурда чурттап турар хоорай школаларының эки, үлегерлиг өөреникчилерин дараазында шаңнаан. Олар кымнарыл дээрге, кадеттер школазының өөреникчизи Артыш Бады-Хөө, №12 школаның 6-гы классчызы Буяна Мадээ, №1 школаның 3-кү классчылары Айрана Монгуш, Буяна Монгуш база ол-ла школаның бешки классчызы Оксана Монгуш-тур. Эки өөреникчи уругларга Ай-кыс Ооржак чараш ырызы-биле аян туткан.

Дараазында Ада-чурттуң Улуг дайынының тыл хоочуннарын шаңнаан: Дарыймаа Сергеевна Монгуш-оол, Александр Иванович Боловошнов, дайынчы хөделиишкиннерниң хоочуннары Артур Викторович Банаажык, Орлан-оол Базыр-Тараа, Владимир Монгуш. Ук хоочуннарга Артыш Ооржак «Господа офицеры» деп орус ырыны кончуг чараш кылдыр бадырып берген.

МЖК бажыңының чанынга спортчу маргылдаалар: армреслинг (хол басчыры), гирь көдүрериниң, шоодай кедип алгаш чаржырының, роликтиг чарыштың, канат тыртарының, эстафета болгаш «Дартс» октаарының маргылдааларын Кызыл хоорай чагыргазының аныяктар политиказының болгаш спорт комитединиң даргазының оралакчызы Самир Сат баштаан бөлүк организастап эрттиргеш, 1-ден 3 дугаар черге чедир шаңналдыг чер алганнарга өртектиг белектерни тывыскан.

Микрорайоннар аайы-биле эртип турган байырлал хемчеглеринге Кызыл хоорайның мэри Д.К.Донгак чедип барып, найысылалдың чурттакчы чонунга байыр чедирбишаан, Кызыл хоорайның хөгжүлдезиниң, спортчу, культура болгаш өөредилге талазы-биле чедиишкиннерин таныштырып, перспективаларын чугаалаан. Түңнелинде ол «Кызылдың моон соңгааргы сайзыралы – бистиң боттарывыстан хамааржыр» дээрзин онзалап демдеглээн.

* * *

Делгелге. Найысылалга болуп эртер улуг-биче байырлалдар үезинде организастаттынар аъш-чем, бараан-сараан, уран кылыглар делгелгези чоннуң улуг сонуургалын доктаамал оттуруп келген дээрзи билдингир. Кижи ол делгелгеде «экспонаттарны» үгле сонуургап көөр эвес, а бажың-балгатка, ажыл-агыйга ажык-дузалыг үүлдерни-даа садып алгылаар боор чүве.

Бо удаада Хоорай хүнүнге тураскааттынган делгелгеге күстүң сөңнери, уран кылыглар, онзагай аъш-чем аймаан садып алыр арганы чонга тургускан. Театрны долгандыр делгеттинген аъш-чем аразында чоннуң боттарының кышкы курлавырларындан артыкталган аъш-чеми – дузаан ногаалар, хайындырган кат-чимис, варенье, компот аймаан күзээн кижи садып ап болур.

Уран кылыглар бо удаада шоолуг-ла хөй эвес болду. Чыылган чон «Гаруда» садыгсаарылга төвүн төлээлээн Петр Белекпенниң чонар-даштан кылыгларын база Кызыл хоорайның чурттакчызы Вера Байыр-оол деп бодун таныштырган пенсия назылыг угбайның чинчи-шурудан кылган кааталгаларын онза сонуургап турары илдең болду. Кайгамчык-ла уран-шевер кылыглар.

Черле болуп эрткен делгелгелер бүрүзүнден бүдүү дыка идегеп манаарым сүт аймаандан кылган тыва ак чем бо удаада база чок болду. Мал маган тудуп турар улус көвүдеп турар болгай. Олар быштак, хойтпак, өреме, чөкпек аймаан саткан турган болза, езулуг-ла чоннуң улуг сонуургалын чаалап алыр турганы чугаажок. Чоорту өске делгелгелерге ак чем аймаа черле көстүп кээр дээрзинге идегелим улуг.

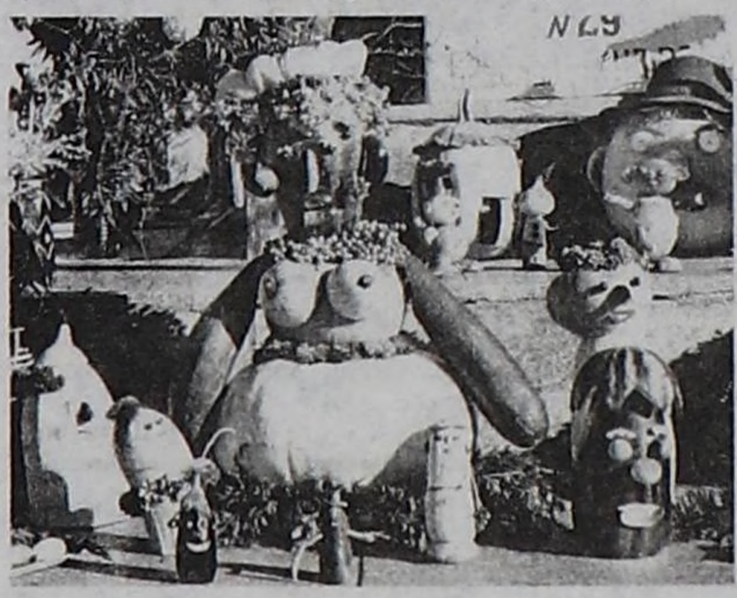

Ооң-биле чергелештир сөөлгү үелерде эртип турар делгелгелерге колдуу-ла кайыдаа садыг-делгүүрлерден садып ап болгу дег бараан-сараан, аъш-чем аймаан колдуунда садар-саарар апарганын демдеглекседим. Ылаңгыя бо чылгы болгулаан делгелгелерни улус-чон «шашлык делгелгези» деп адаар апарган. Болуп эрткен делгелгеде база ындыг болду – ында-мында тургулапкан садыгжыларның мангалдарындан ыш шуут чамдыкта кижини тындырар арга чок кындырып кээр.

Чогум черле ниитизи-биле бо хевирлиг ярмарка-делгелгелерге чоннуң сонуургалы батпас дээрзинге чигзиниг турбас ужурлуг. Ынчангаш-ла ийикпе, мындыг делгелге чок эрткен байырлал безин байырлал шинчизи чок болгулаар.

* * *

Ча адары. Кызыл Хоорай хүнүнге тураскааткан «Национал оюннар» спортчу фестивальдың ча адарының талазы-биле маргылдаазы сентябрь 8-те «Совет Тыванның 5 чылы» стадионга эртенгиниң 9 шакта эгелээн. Спортчулар 50 болгаш 30 метр хемчээлдерге 12-12 серияны (бир серияда 3 согун) кылган.

Уруглар болгаш оолдарны шуптузун маргылдааже ниити киирген. Бөлүк аайы-биле баштай 50 метр хемчээлге 12 серия кылганнар. Ооң соонда 30 метр хемчээлге база-ла 12 серия. Ийи аңгы хемчээлге алган ниити санын кадыптарга, эң хөй сан алган кижи тиилээн болур. Ынчангаш судьялар маргыштыг айтырыг турбазы-биле серия соонда-ла, согуннарның карада каш деп санче киргенин бижээн соонда, согуннарны уштур.

Маргылдаага оолдардан шыырак спортчулар Сылдыс Чүргүй-оол (делегей чергелиг спорт мастери), Евгений Ондар, Олча Монгуш (кайызы-даа спорт мастерлери), уруглардан үгле Новосибирскиден келген спорт мастери тренер башкы Ольга Терноваядан аңгыда, Тывадан үгле спорт мастеринге кандидат уруглар: Чойганмаа Түлүш, Сайлык Саржат-оол болгаш Аида Иргит бар. Шыырак спортчу ургларывыс Елена Достай, Сонамаа Куулар бо маргылдаага киришпээн.

Ча адарының маргылдаазында классиктиг болгаш блок чадан адарын ийи аңгылап каан. Блок чаның часпазы шыырак болганындан караның дап-дал ортузунда бичии төгерикче киргенин 10 сан кылдыр санаар чүве-дир. Маңаа Новосибирскиден келген аалчы Константин Колотвин база киришкен. Ол боду 37 харлыг, солун чүве мооң мурнунда ол биатлон спортчузу чораан, биатлонга Россияның спорт мастери аттыг. Ам назы-хары улгаткаш, ча спортунче шилчээш, чаа-ла чыл чедип чоруур. Ча адарынга улуг улустуң 1-ги спортчу разрядтыг. Оглу Михаил Колотвин классиктиг чадан адар маргылдаага киришкен.

Классиктиг чадан адарынга ийи хемчээлге ниитизи-биле 643 санны алгаш 1-ги черни Евгений Ондар чаалап алган. Ийиги черни, баштайгы 50 метрниң хемчээлинге Евгений-биле саны деп-деңнер турза-даа, 30 метр хемчээлге багай аткаш, ниитизи-биле 630 санны алгаш, Сылдыс Чүргүй-оол ээлээн. Үшкүзүнде 609 санныг Олча Монгуш.

Херээжен спортчулар аразынга Новосибирскиден келген аалчы, Новосибирск облазының кол тренери Ольга Терновая 50 метр хемчээлге 288 санны аткаш, чоокку сүрүкчүзү, ийиги черни алган Аида Иргиттен 9 сан мурнай бергеш, ниитизи-биле 607 сан-биле 1-ги черни алган. Аида 30 метр хемчээлге тренер башкыдан 4 сан ажыг атсадаа, 5 сан четпейн барган. Үшкүзүн 564 санныг Сайлык Саржат-оол ээлээн.

Блок чадан адарынга база-ла аалчы Константин Колотвин 577 санны ап, 1-ги черни ээлээн. Ийиги черде Ким Дакпаа, үшкүзүн база-ла аалчы, херээжен спортчу Марина Колотвина алган. Ынчангаш Новосибирскиден келген 4 спортчунуң үгле эң аныяа шаңналче кирбейн барып, аалчылар бо маргылдаага чедиишкинниг болган.

А эң-не хомуданчыг чүве, классиктиг чадан адарынга 1-ги черни алган оолдарныдаа, ургларны-даа грамотадан аңгыда — 500-500, 2-гизин-300-300, 3-күзүн-200-200 рубль-биле, а блок чадан адарынга 1-ги черни алган спортчуну-300, 2-гизин-200, үшкүзүн-100 рубль-биле шаңнааны болган. Аалчылар мурнунга анаа кыдыындан көрүкчү кижи, мен безин ыятканымдан арным кыза берди.

Ча спортунга эки түңнел чедип алырынга доктаамал шыңгыы белеткел херек дээрзин тренер Виктор Саржат-оол чугаалап олурду. Күжүн мөөңнеп чыып, чаңгыс аай адыг кылыр күжүн бүдүн хүн дургузунда салбас кылдыр өөренир. Хүнде 100-тен хөй адыг кылып ап турары чугула. А шыырак спорт мастери аттыг оолдар хүнде 400-500 адыгны кылып турарлар. А чаның кирижин чаңгыс тыртары эгелеп чоруур спортчуларга 7-8-тен эгелээш, шыырак спортчуларга 28 килограммга чедир аар чүве-дир. Европа чемпиону, эң шыырак херээжен спортчуларывыстың бирээзи школачы кыс Сонамаа Куулардан айтырарымга, ооң чазының бир тыртыының аары 15 килограмм чүве-дир. Деңнелге кылдыр бодап көрүңерден: 15 килограмм гирьни үш катап көдүргеш, кезек дыштангаш, база-ла үш катап көдүрүп-ле, ниити саны 72 катап көдүрүп кээрге холга шыланчыг болу бербес деп бе? Ынчап кээрге мөгелер-биле дөмей күш үндүрүп белеткенир апаар-дыр. А ындыг аар белеткелди чылдар дургузунда эртип келгеш, арай деп-ле республика чергелиг маргылдаага шаңналдыг черже кирерге, 200-300 рубль болурга, хомуданчыг эвес чүве бе?

Шагдагы дег, кол чүве шаңналда эвес дээр үелер эрткен. Кандыг-даа маргылдааның ат-алдарын ооң шаңналы көдүрер дээрзин мооң мурнунда-ла ча спортунуң бир маргылдаазын бижип тура демдеглээн кижи мен. Новосибирскиден келген тренер «ча спорту силерниң национал оюнуңар ышкажыл, ынчангаш мында оолдар-даа, ургларда кончуг шыырак адар-дыр» деп турду. Бир эвес ча спорту, шынап-ла, национал оюнувус чүве болза, ынаар чогуур кичээнгейден углап, ооң ат-алдарын бедидер үези черле келген эвес бе? Бистиң ча адар оолдар, ургларывыстан амгы үеде, ооң мурнунда Россия чергелиг маргылдааларга эң-не бедик ат-алдарлыг турган, буряттар безин сестир апарган болдур ийин. Тренерлеривис, спортчуларывыс ол хире доктаамал, быжыг түңнелдерни көргүзүп турда, оларны деткивестиң аргазы чок деп бодаар мен.

* * *

Тыва хүреш. Хоорай хүнүнүң байырлалынга тураскааткан хемчеглерниң эң-не солуну, 50 хардан өрү назылыг хоочуннарның автомашина шаңналдыг тыва хүреш маргылдаазы «Хүреш» стадионга сентябрь 9-та болуп эрткен. Тыва хүреш маргылдаазын хоорайдан болгаш кожууннардан келген аарыкчылар улуг сонуургал-биле көрген. Наадым үезинде дег, кижи стадионну шыгырт долдур олуруптаан-даа болза, база-ла хоомай эвес хөй чон чыылган.

Хүрештиң эгезинде Кызыл хоорайның дзюдо (тренери В.К.Монгуш) болгаш каратэ (тренери Чингиз Алиев) спортчу школаларның өөреникчилери боттарының көргүзүглерин чонга бараалгаткан. Хүрештиң чарлакчызы, Россияның алдарлыг артизи Конгар-оол Ондар ук спорт хевирлериниң аргаларын аарыкчыларга көргүзүп турган оолдарның чедиишкиннерин таныштырган. Конгар-оол Борисовичиниң чугаазындан алырга, оолдарның аразында Тыва Республиканың, Хакас Республиканың, Сибирьниң, Азияның, Россияның болгаш харын-даа делегей чергелиг маргылдааларның, Европаның чемпионнары оолдар бар. Мээң эң сонуургаан чүвем, артынче бажын ажыр улай-улай тырыкыланырын дзюдо школазының каш өөреникчилериниң цирк артистери ышкаш күүсеткени болду.

Бо хүрешке 128 хоочун мөгелерниң шөлче үнер езулалы бир онзагай болган. Чүл дизе, Кызыл хоорайның чаа сүлдезин чураан Кызыл хоорайның чаа тугун чонга көргүзүп бараалгаткан. Мөгелерниң башкарыкчызы Конгар-оол Ондар рапортту Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Донгакка берген сөөлүнде, ол сөс ап, чүве чугаалаан. Эрткен чылын Наадымда Кызыл хоорайның хүндүлүг чурттакчызы, хүрештиң дөрт аңгы хевиринге спорт мастери Иван Хураганның идепкейи-биле эгелээн хоочуннарның тыва хүреш маргылдаазын улаштыр бо чылдан эгелеп хоорай чагыргазы алганын, ол чылдың-на хоорай хүнүнде эртер болгаш шаңналы автомашина болурун чугаалааш, маргылдааны ажыткан.

Кызыл хоорайның чаа тугун Камбылама эргелелиниң даргазы Джампел Лодай баштаан 4 лама башкы ыдыктап, ном номчаанының сөөлүнде, Кызыл хоорайның ыдык ырызын А.Чыргал-оол аттыг уран чүүл училищезиниң хору күүседип турда, хоорайның мэри Д.К.Донгак тукту көдүрген. Ынчангаш мөгелер моон соңгаар Кызыл хоорай байырлалының хүнүнде ук тук долгандыр девиг езулалын кылыр.

Хүреш эгелээр мурнуу чарыында «2007 чылда эң тулган тренер» атты чаалап алган делегей чергелиг спорт мастери Артыш Александрович Доржуга 10 муң рубль түңнүг акша шаңналын мэр Дмитрий Донгак тывыскан. Маргылдааның кол ажыдыышкыны болур Россияның болгаш Тыванның туктарын ыдык ырыларның күүселдези-биле көдүрер алдар-хүндү бо чылын эрткен чылгы хоочуннар аразынга тыва хүрешке Наадым чемпиону Сергей Ынаалай болгаш 75 харлыг хоочун мөге Куулар Даржаага онаашкан. Чарлакчы судья коллегиязын чонга таныштырган: кол судья Самир Сат, судьялар Начын Кунгаа, Артем Монгуш, Адар Куулар кол секретарның дузалакчызы Аян Куулар, комментатор Маадыр Монгуш, Конгар-оол Ондар.

128 хоочун мөге стадионга чиртиледир девиг езулалын күүсеткен соонда, хүрешдаа эгелээн. Хүрежип турар мөгелерниң аразында наадымнарга, республика чергелиг улуг маргылдааларга шүүп, үжүүр былаажып, үш-дөртке олуруп чораан мөгелер хөй. Оларның аразында тыва болгаш хостуг хүрештерге спорт мастерлери кара эңмежок. Ынчангаш хүреш кончуг чидиг демиселге эрткен.

Белеткели шыырак мөгелер салыглар аайы-биле шүүрүлзе-шүүрүлзе, сес шыырак мөге арткан. Олар мынчаар таварышкан: Иван Хураган – Анатолий Кара-Сал, Александр Чолдак – Валерий Белчит, Маадыр Сарыглар - Владимир Ооржак, Каң-оол Кара-Сал – Октябрь Түлүш. Оларның баштайгылары онагларын октаан. 5-8 дугаар черге чедир шаңналдыг черже кирген мөгелер: Анатолий Кара-Сал, Валерий Белчит,

(Уланчызы 12-ги арында).

(Төнчүзү. Эгези 2-ги, 3-кү, 11-ги арыннарда).

Владимир Ооржак, Октябрь Түлүшке Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилелиниң директору Мерген Ооржак хүндүлел бижиктерни, өртектиг белектерни тывыскан.

Ам дөрт шыырак мөге арткан. Иван Хураган Маадыр Сарыгларга (Сүт-Хөл) таварышкаш, кезек хүрежип чоруй, артындан доза тепкеш барып ужурду. Каң-оол Кара-Сал Чолдак Александрны октап алган. 3-4 дугаар черлерни ээлээн мөгелер: Маадыр Сарыглар, Александр Чолдакка Кызыл хоорайның аныяктар политиказының болгаш спорт талазы-биле комитеттиң мурнундан Вячеслав Яндай-оол биле Кызыл Куулар хүндүлел бижиктерни, медальдарны болгаш өртектиг белектер кылдыр пылесос биле өннүг телевизорну тывыскан.

Кызыл хоорайның чаа түгүн лама-башкыларның ыдыктап турары.

Арткан ийи мөгениң хүрежи улуг-ла саадавады. Карак-биле чижеглей көөрге, Каң-оол Кара-Сал Иван Хурагандан шала бедик көстүр болгаш деңзизи база ушчок аар деп билдинер. Боду күш-культура башкызы болганда, бо хүрешке шыырак белеткенген деп билзе чогуур. Ынчангаш деңзизи аар мөгениң күжү база артык турар ужурлуг деп кижи чайгаар түннелди үндүрер. Ынчангаш-ла боор, хостуг хүрежир үе дургузунда Кара-Сал Иван Ивановичини ийи удаа октаар часты. Үе четкени-биле судья коллегиязы дөрт хончуже киирипкенде, Каң-оол Бадыевич бир талакы холун дораан салыпкаш, эрги-ле тудужун киир тудуп алды. Ынчан кончуг улуг частырыгны Иван Иванович кылды деп бодум хуумда бодап артым. Баштайгы онагларынга таварбышаан барып октады. Ынчангаш бо эрткен төөгүлүг, Кызыл Хоорайның хүнүн байырлап демдеглээнинге тураскаадып бир-ле дугаар эрттирип турар хоочуннар хүрежинге Чөөн-Хемчик кожуунның Баян-Тала сумузундан келген Каң-оол Бадыевич Кара-Салдың шүглүп кааны ол. Ол бөду 57 харлыг, аныяанда наадымнарга шаңналдыг черлерже хөй катап киир хүрежип чораан хоочун мөге. Ол Баян-Талада 4 аал чурттаар бажыңның иштин хозап каапкаш, хүреш секциязы эрттирер спортчу зал кылып алганын Конгар-оол Ондар чарлады. Оозун бодааргa, хүреш дээш «тынын сакылып турганы ынак аргазы – иштинден дегээлээр арганы ырактан, белеткел чокка, болур болза болзун дээштиң кылганы ол боор – баш муңгаш хөделиишкин-биле кылып-ла дүжүрду. Каң-оол Бадыевичиниң тудужу эптиг болгаш ук арганы кылырын манап, аңаа белен турганы-биле, анаа-ла деңзизи болгаш күжү-биле ойтур мөге Михаил Бурууевич Монгушка (Алдан-Маадыр) МТС ААН-ниң Тыва Республика талазы-биле филиалының директору А.С.Сат соталыг телефонну тывыскан. М.Ч.Ооржак спортчу узун назы дээш Анатолий Кара-Салга тускай шаңналды, эң-не улуг назылыг мөге Даржаа Кууларга ооң атсывын сиилбип кааны термосту Дмитрий Донгак берген.

Шүүлген мөгеге мэр Д.Донгак автомашина дүлгүүрүн тывысканы.

Шүүлген мөге Каң-оол КАРА-САЛ.

* * *

Хоорай хүнүнүң байырлалындан материалдарны Таан-оол ХЕРТЕК, Надежда САТ, Каң-оол САТ белеткээн.

Чуруктарны Василий БАЛЧЫЙ-ООЛ тырттырган.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы, Россия Федерациязының уран чүүл болгаш литература талазы-биле Күрүне шаңналының лауреады, ат-сураглыг ус-шевер даш чонукчузу, чогаалчы, композитор чораан, ынак, эргим ачавыс **Бригад Санчыевич ДҮПЧҮРНҮ** сөөлгү орукче үдежип, материалдыг болгаш моральдыг дузаделкимчезин көргүзүп, бистиң кажыыдалывысты үлешкен чонувуска, Культура яамызынга, Чурукчулар эвилелинге, «Алдан-Маадыр» музейиниң коллективинге, Владимир Сааяевич Долумажыптарның өгбүлезинге, Эрзин кожуун болгаш суурлар чагыргаларынга, кожуунның культура болгаш өөредилге килдизинге, Эрзин, Бай-Даг школаларының коллективинге, кожуунның төп болгаш уруглар библиотека коллективтеринге, суурларда культура болгаш библиотека ажылдакчыларынга, Кызылда, Тес-Хемден келген төрел-дөргүлүвүске, кожаларывыска, эш-өөрүвүске база өске-даа чонувуска ажыг-шүжүүвүстү үлешкени дээш мөгейип тур бис.

Өөнүң ишти, уруглары, төрелдериндан.

Аукцион эрттиргениниң түннелдери

Ыяш белеткелиниң талазы-биле сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырар сорулга-биле ыяштыг черлерни садар-садып алырының керээлерин чарарынга эрге дээш арга-ыяш аукционун эрттирер дугайында дыңнадыгны 2007 чылдың август 4-те №91 «Тувинская правда» солунга база август 7-де №95-96 «Шын» солунга парлаан. ТР-ниң Арга-ыяш ажыл-агый агентилелиниң аукцион эрттиргениниң түннелдери

Тыва Республиканың Арга-ыяш ажыл-агый агентилелиниң 2007 чылдың август 1-де №38 дужаалы-биле бадылаттынган арга-ыяш участоктарын арендага алырының керээзин чарарынга азы арга-ыяштыг черлерни садар-садып алырының керээзин чарарынга эргени алырынга арга-ыяш аукционун эрттиреринiң Чурумунга дүүштүр арга-ыяштыг черлерни садар-садып алырының керээзин чарарынга эргени алырының аукционун эрттирген. Аукцион эгелээринге чедир шуптузун күштүг деп санаан бижимел 8 чагыг кирген.

Аукционну 2007 чылдың август 30-де 10.00 шакта эгелээн болгаш 2007 чылдың август 30-де 10.30 шакта дооскан. Аукционга келген аукцион киржикчилерин арга-ыяштыг черлерни садар-садып алырының керээлерин чарарынга эрге дээш аукционнуң дүрүмнери-биле таныштырган. Садыглаашкынга киржир күзелдиг аукцион киржикчилеринден долаа түүн төлээнин бадыткап турар документилерни алган, ол дугайын аукционга киржириниң чагыгларын хүлээп алганының дугайында 2007 чылдың август 27-де тургускан протоколунда айыткан.

А/ч №	Турар чери		Тускайлаан черниң №	Ыяштың хемчээли (куб)		Аймаа	Шөлү	Аукцион үүлүнүн эге өртээ (руб)
	Арга-ыяш ажыл-агыйы	лесничество		Ниитизи-биле	Ооң иштинде тудуг ыяжы			
1.	Чадаана	Чыраа-Бажы	61/7	132,0	115,0	Дыт	1,5	27545,64

Аукционнуң тиилекчизи аукционнуң №1 үүлүнүң эге өртээн 5% (аукционнуң бир базымы) ажыргаш, ону бодунга арттырарынга чөпшээрешкен.

А/ч №	Турар чери		Тускайлаан черниң №	Ыяштың хемчээли (куб)		Аймаа	Шөлү	Аукцион үүлүнүн эге өртээ (руб)	Кирген чагыглар саны
	Арга-ыяш ажыл-агыйы	лесничество		Ниитизи-биле	Ооң иштинде тудуг ыяжы				
2.	Чадаана	Чадаана	166/32	398,0	330,0	Дыт	4,8	63185,26	1
3.	Чадаана	Чадаана	95/43	423,3	311,1	Дыт	10,2	67514,9	1
5.	Кызыл кожуун	Черби	165/29	285,0	193,0	Дыт	2,1	33951,0	1
6.	Балгазын	Кызыл-Арыг	54/4,5	218,5	209,1	Дыт	10,5	48849,48	1
7.	Балгазын	Кызыл-Арыг	176/12 13,17	330,0	303,55	Дыт	1,4	65269,05	1
9.	Шагаан-Арыг	Арыг-Үзүү	101/3	531,9	252,9	Дыт	4,5	61475,0	1

Дараазында аукцион үүлдеринге аукцион эртпээн деп санаттынган, үүге дээрге чагыглар киирер хуусаа төнгүже үүгле 1-1 чагыг кииртинген. Аукционнуң № 2,3,5,6,7,9 үүлдериниң талазы-биле аукцион киржикчилеринге аукцион үүлүнүң эге өртээнге садар-садып алыр керээлерни он хонук хуусаада (2007 чылдың сентябрь 10-га чедир) чарып алырын саналдаан.

А/ч №	Турар чери		Тускайлаан черниң №	Ыяштың хемчээли (куб)		Аймаа	Шөлү	Аукцион үүлүнүн эге өртээ (руб)
	Арга-ыяш ажыл-агыйы	лесничество		Ниитизи-биле	Ооң иштинде тудуг ыяжы			
4.	Каа-Хем	Сизим	135/9	891,0	755,0	Дыт	5,8	123082,48
8.	Балгазын	Кызыл-Арыг	9/8, 9, 11, 13	185,0	171,1	Дыт	5,9	42351,0

Дараазында аукцион үүлдериниң талазы-биле аукцион эртпээн деп санаттынган, үүге дээрге чагыглар киирер хуусаа төнгүже чаңгыс-даа чагыг кирбээн.

Бодалдар дизин

Чогаалчыны тодаргай эвес-тир деп чемелээр мурнунда бодунуң угаан-медерелиниң деннелин сайгара көөрү артык эвес, канчап билир, чедир билбейн турарының чылдагааны ында-даа бооп чадавас.

И.-В.Гете.

Чежемейниң-даа дын ышкаш соок, хар дег арыг болур болзунза, хоп-чиптен дөмей-ле чайлап шыдавас сен.

В.Шекспир.

«Шын» солуннуң коллективи редакцияның культура болгаш өөредилге килдизиниң редактору, тыва журналистиканың хоочуну Светлана Салчаковна Балчырга ооң дуңмазы

Айдың Григорьевич БАЗЫРНЫҢ

үр үеде аар аарааш, аныяк назынында дөргүл-төрелдеринден, эш-өөрүнден чарлып чорутканы-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илередип тур.

ШЫН
e-mail:shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге —2-03-88, чагаа —2-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистери—2-17-09, 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.
Тираж 8676. Чагыг 112.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массальг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнеиниң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.